Stylistics Studies of the Holy Quran

Print ISSN 2645-5714
Online ISSN 2676-6035

A Communicative Analysis of Sūrat al-Raḥmān in Light of Roman Jakobson's Theory: Linguistic Functions and Message Structure

Mohammad Mahdi Shahmoradi Faridouni [1], Zahra Esfandiyari [2], Mohammad Taqi Esmaeilpour Moallem [3]

1. Associate Professor, Department of Qur'anic and Hadith Sciences, Faculty of Theology and Islamic Studies, University of Mazandaran, Babolsar, Iran. (Corresponding Author) Email: mm.shahmoradi@umz.ac.ir
2. M.A. Student in Qur'anic and Hadith Sciences, Faculty of Theology and Islamic Studies, University of Mazandaran, Babolsar, Iran. Email: esfandiari.umz403@gmail.com
3. Assistant Professor, Department of Qur'anic and Hadith Sciences, Faculty of Theology and Islamic Studies, University of Mazandaran, Babolsar, Iran. Email: m.esmaeilpour@umz.ac.ir

Research Article

Extended Abstract

Research Objective: This study aims to examine the communicative structure and linguistic functions of Sūrat al-Raḥmān based on Roman Jakobson's communication theory. Sūrat al-Raḥmān is one of the most remarkable chapters of the Holy Qur'an. Through its rhetorical and musical features and distinctive linguistic structures, it establishes effective communication between God and its recipients, namely humankind and jinn. This study seeks to demonstrate how the sūrah effectively conveys divine concepts through Jakobson's six elements of communication (sender, receiver, message, context, code, and channel) and the corresponding language functions. It also examines how the repetition of the phrase "Fa-bi-ayyi ālāʾi rabbikumā tukadhdhibān" [So which of your Lord's bounties will you both deny] and the use of distinctive linguistic devices reinforce the Sūrah's message.

Research Method: This study employs a descriptive-analytical method to examine the communicative elements and language functions of Sūrat al-Raḥmān through a linguistic analysis based on Jakobson's theory. To provide a more precise account of these language functions, it draws on exegetical sources, Qur'anic studies, and linguistic research. The discussion begins with an introduction to Jakobson's communication theory and then analyses its application to the Qur'anic text, with particular emphasis on Sūrat al-Raḥmān.

Findings: The findings indicate that Sūrat al-Raḥmān, through the comprehensive coordination of communicative elements and language functions, presents a comprehensive model of effective divine communication.

• **Sender:** Almighty God, who conveys His message to humankind and jinn.

• **Receiver:** The recipients of this Sūrah are humankind and jinn, who are directly addressed.

Received: 23 February 2025 | **Received in revised from:** 13 July 2025 | **Accepted:** 14 July 2025 | **Published online:** 23 October 2026

How to cite: shahmoradi fereidoni, M. M., esfandiari, Z. & esmaeilpour moallem, M. T. (2026). A Communicative Analysis of Sūrat al-Raḥmān in Light of Roman Jakobson's Theory: Linguistic Functions and Message Structure. *Stylistics Studies of the Holy Quran*, 10(2), 162–193.

https://doi.org/10.22034/sshq.2025.508187.1522

© 2026 | authors retain the copyright and full publishing rights.

Article type: Research Article

style.quran.ac.ir

Published by: Department of Qur'anic Exegesis and Sciences

• **Message:** The content of this sūrah revolves around three principal themes: (1) the description of divine blessings; (2) the invitation to gratitude and reflection; and (3) reminders of the Resurrection and the fate of humankind and jinn.

• **Context:** Sūrat al-Raḥmān was revealed in a Meccan context and, in consideration of the circumstances of that period, addresses such concepts as divine mercy and the majesty of creation.

• **Code:** Classical Arabic, characterized by a distinctive linguistic style, rhymed prose (sajʿ), and repetition, constitutes a prominent feature of this sūrah.

• **Channel:** The channel of communication in this Sūrah is divine revelation, conveyed to the Prophet of Islam (PBUHH) through Gabriel and subsequently transmitted to later generations through recitation and reading.

From the perspective of language functions, Sūrat al-Raḥmān skillfully employs all six of Jakobson's language functions:

• **Referential Function:** The Sūrah extensively describes divine blessings and the order of creation, emphasizing divine justice and wisdom.

• **Emotive Function:** The choice of words and the vivid descriptions of divine mercy and justice, together with the repetition of the phrase "Fa-bi-ayyi ālāʾi rabbikumā tukadhdhibān" [So which of your Lord's bounties will you both deny], evoke feelings of gratitude and reflection in the recipients.

• **Phatic Function:** Directly addressing humankind and jinn, together with the repeated use of the key phrase, establishes a form of continuous dialogue between God and the recipients.

• **Poetic Function:** Linguistic musicality, poetic imagery, and purposeful repetition enhance the beauty and appeal of the message.

• **Metalingual Function:** By introducing and explaining certain fundamental concepts, such as God's all-encompassing mercy and divine justice, Sūrat al-Raḥmān reinforces the metalingual function.

• **Conative Function:** Through explicit and implicit commands, the Sūrah invites its recipients to reflect, express gratitude, refrain from sin, and remain mindful of the Hereafter.

Conclusion: The findings indicate that Sūrat al-Raḥmān provides a remarkable example of the harmony between communication theory and language functions. It not only conveys spiritual and divine messages but also engages its recipients in an active and effective communicative process through its distinctive linguistic features. The purposeful repetition of the phrase "Fa-bi-ayyi ālāʾi rabbikumā tukadhdhibān" [So which of your Lord's bounties will you both deny], as a linguistic and rhetorical strategy, underscores the undeniable nature of divine blessings. Furthermore, the use of rhymed prose (sajʿ), linguistic rhythm, and verbal imagery contributes to a better understanding and acceptance of the divine message.

This study demonstrates that, through the application of communicative and linguistic principles, the Holy Qur'an presents a communicative structure that extends far beyond that of a religious text and can serve as a significant model for the analysis of religious communication and Qur'anic linguistics.

Keywords: Sūrat al-Raḥmān; Roman Jakobson's Communication Theory; Language Functions; Communicative Analysis; Qur'anic Linguistics

مطالعات سبک‌شناختی قرآن کریم
Print ISSN 2645-5714
Online ISSN 2676-6035

تحلیل ارتباطی سورۀ الرحمن، براساسِ نظریۀ رومن یاکوبسن؛ بررسی کارکردهای زبانی و ساختار پیام

محمد مهدی شاهمرادی فریدونی [۱]، زهرا اسفندیاری [۲]، محمد تقی اسماعیل پور معلم [۳]

۱. دانشیار، گروه علوم قرآن و حدیث دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران (نویسندۀ مسئول).
mm.shahmoradi@umz.ac.ir

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.
esfandiari.umz403@gmail.com

۳. استادیار، گروه علوم قرآن و حدیث دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران. m.esmaeilpour@umz.ac.ir

پژوهشی

چکیده

نظریه ارتباطی رومن یاکوبسن، با تأکید بر شش عنصر ارتباطی (فرستنده، گیرنده، پیام، زمینه، کد و کانال) و شش کارکرد زبانی (عاطفی، همدلی، ارجاعی، ادبی، متازبانی و دستوری)، چارچوبی جامع برای تحلیل شیوه‌های انتقال پیام در متون زبانی و دینی فراهم می‌کند. این پژوهش با رویکرد توصیفی-تحلیلی، به بررسی تحلیل ارتباطی و کارکردهای زبانی سورۀ الرحمن در این چارچوب پرداخته است. اهمیت این بررسی در آن است که سورۀ الرحمن، یکی از شاخص‌ترین سوره‌های ادبی و موسیقایی قرآن کریم با بهره‌گیری از بافت زبانی منسجم و تصاویر هنری، نمونه‌ای ممتاز از زبان‌شناسی قرآنی به‌شمار می‌آید. مسئلۀ اصلی تحقیق این است که سورۀ الرحمن چگونه از عناصر ارتباطی شش‌گانه و کارکردهای زبانی برای برقراری ارتباطی مؤثر میان خداوند (فرستنده) و مخاطبان انسانی و جن (گیرندگان) بهره می‌گیرد. یافته‌ها نشان می‌دهد که عنصر فرستنده با استفاده از صفت «الرحمن» و افعال خالقانه و آموزشی، نقش هدایت‌گر ایفا می‌کند. گیرندگان با خطاب مستقیم و پرسش‌های توبیخی درگیر ارتباط می‌شوند. پیام سوره با محورهای نعمت‌های الهی، دعوت به شکرگزاری و یادآوری قیامت، منتقل می‌شود. زمینه‌های زمانی، مکانی و اعتقادی به درک عمیق‌تر پیام کمک می‌کنند. کد زبانی (عربی فصیح، بلاغی و موسیقایی) و کانال ارتباطی (وحی و قرائت) نقش مؤثری در ماندگاری و تأثیر پیام دارند. در سطح کارکردهای زبانی، سورۀ الرحمن از کارکرد عاطفی برای القای حس رحمت و عظمت، کارکرد همدلی برای ایجاد تعامل با مخاطب، کارکرد ارجاعی برای بیان نظم آفرینش، کارکرد ادبی برای زیبایی و موسیقی زبانی، کارکرد متازبانی برای توضیح مفاهیم الهی و کارکرد دستوری برای دعوت به رفتارهای اخلاقی، بهره می‌گیرد.

واژگان کلیدی: تحلیل ارتباطی، زبان‌شناسی قرآنی، سورۀ الرحمن، کارکردهای زبانی، نظریۀ رومن یاکوبسن.

تاریخ دریافت: ۰۵ اسفند ۱۴۰۳ | **تاریخ اصلاح:** ۲۲ تیر ۱۴۰۴ | **تاریخ پذیرش:** ۲۳ تیر ۱۴۰۴ | **تاریخ انتشار آنلاین:** ۰۱ آبان ۱۴۰۵

استناد به این مقاله: شاهمرادی فریدونی، محمد مهدی، اسفندیاری، زهرا و اسماعیل پور معلم، محمد تقی. (۱۴۰۵). تحلیل ارتباطی سوره الرحمن بر اساس نظریه رومن یاکوبسن؛ بررسی کارکردهای زبانی و ساختار پیام. *مطالعات سبک شناختی قرآن کریم*، ۱۰(۲)، ۱۶۲-۱۹۳.
https://doi.org/10.22034/sshq.2025.508187.1522

۱۴۰۵© نویسندگان دارنده حق مولف مقاله خود بدون محدودیت هستند
نوع مقاله: پژوهشی **ناشر:** دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم
style.quran.ac.ir

۱. مقدمه

قرآن کریم در جایگاه معجزهٔ ماندگار، گنجینه‌ای بی‌نظیر از معارف الهی، زیبایی‌شناسی ادبی و ساختارهای زبانی است که توانسته در طول تاریخ توجه اندیشمندان، زبان‌شناسان و مفسران را به خود جلب کند. سورهٔ الرحمن، یکی از سوره‌های برجستهٔ قرآن کریم با ترکیبی از مضامین عمیق معنوی و جلوه‌های شگفت‌انگیز ادبی به معرفی نعمت‌های الهی، قدرت خالق و یادآوری قیامت می‌پردازد. این سوره که با عبارت تکرارشوندهٔ ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾ شناخته می‌شود، از نظر محتوایی و موسیقایی مخاطب را به تفکر در نعمت‌های خداوند و شکرگزاری فرا می‌خواند. ویژگی برجستهٔ بافت زبانی این سوره، بهره‌گیری از تکرار هدفمند، تقارن معنایی، سجع‌های هماهنگ و موسیقی زبانی دلنشین است که در کنار خطاب گفت‌وگویی به انسان و جن، ساختاری ریتمیک و تأثیرگذار پدید آورده و ارتباطی زنده و پویا با مخاطب برقرار می‌سازد.

یکی از رویکردهای نوین در تحلیل متون مذهبی، بهره‌گیری از نظریه‌های زبان‌شناختی برای درک عمیق‌تر ساختار ارتباطی و پیام‌های محتوایی است. نظریه ارتباطی رومن یاکوبسن که بر شش عامل ارتباطی (فرستنده، گیرنده، پیام، زمینه، کد و کانال) و شش کارکرد زبانی (عاطفی، هم‌دلی، ارجاعی، ادبی، متازبانی و دستوری) استوار است، ابزاری مؤثر برای بررسی چگونگی انتقال پیام در متون دینی و ادبی ارائه می‌دهد. این نظریه با تأکید بر نقش کارکردهای زبانی در شکل‌دهی به معنای متن و نحوهٔ انتقال پیام به مخاطب، ظرفیت بالایی برای تحلیل ساختارهای ارتباطی و زیبایی‌شناسی زبان قرآن کریم فراهم می‌آورد.

تحلیل سورهٔ الرحمن، براساسِ نظریه ارتباطی یاکوبسن، فرصتی برای کشف جنبه‌های جدیدی از ارتباط الهی در قرآن فراهم می‌کند. این پژوهش می‌کوشد تا با تکیه بر این چارچوب نظری، نقش عوامل و کارکردهای زبانی در انتقال پیام‌های محوری سورهٔ الرحمن را بررسی کند. ازآنجاکه این سوره ویژگی‌های ادبی و بلاغی منحصربه‌فردی دارد، انتخاب آن باعنوان موضوع تحقیق، امکان ارائهٔ تحلیل جامع‌تری را فراهم می‌سازد.

پرسش اصلی این پژوهش آن است که سورهٔ الرحمن چگونه از عناصر ارتباطی و کارکردهای زبانی مختلف، برای انتقال مؤثر پیام‌های الهی بهره می‌گیرد؟ همچنین، چالش محوری تحقیق بررسی میزان انطباق ساختارهای زبانی این سوره با الگوی نظری یاکوبسن و تحلیل نقش آن در شکل‌دهی به تجربهٔ معنوی مخاطب است.

در این مقاله، پس‌از معرفی نظریه ارتباطی یاکوبسن و بررسی ساختار کلی سورهٔ الرحمن، عوامل شش‌گانهٔ ارتباط و کارکردهای زبانی آن تحلیل می‌شوند. هدف از این پژوهش، فهم

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

دقیق‌تر از نحوهٔ انتقال پیام الهی و نقش زبان در برقراری ارتباط با مخاطبان انسانی و جن است. این تحلیل می‌تواند راهگشای پژوهش‌های بیشتری در حوزهٔ تحلیل زبان‌شناختی متون قرآنی باشد و به درک عمیق‌تر از جنبه‌های زبانی و معنایی قرآن کمک کند.

روش تحقیق در این پژوهش، توصیفی-تحلیلی است؛ به این معنا که ابتدا با بهره‌گیری از چارچوب نظری رومن یاکوبسن، ساختار ارتباطی سورهٔ الرحمن تبیین شده و سپس کارکردهای زبانی آن با تحلیل محتوای آیات مورد بررسی، قرار می‌گیرد.

۱-۱. پیشینهٔ تحقیق

مطالعات پیشین دربارهٔ سورهٔ الرحمن، عمدتاً بر جنبه‌های بلاغی، تفسیری و زیبایی‌شناختی متمرکز بوده است. اما به‌کارگیری نظریه یاکوبسن در تحلیل قرآن به‌صورت جامع، کمتر مورد توجه قرار گرفته است. از جمله پژوهش‌هایی که این مدل ارتباطی را در قرآن بررسی کرده‌اند، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- «تحلیل زبان‌شناختی سورهٔ نازعات با تکیه بر الگوی ارتباطی رومن یاکوبسن» به قلم حمیرانی و هاشمی در مجله قرآنیکا سال ۱۴۰۳شماره۱، برخی از زوایای سوره را با بهره‌گیری از مدل ارتباطی یاکوبسن مورد تحلیل قرار داده است تا ضمن معرفی نقش‌های ارتباطی موجود، مفاهیم بنیادین را استخراج کند.

- «تحلیل کارکرد همدلی نظریه زبانی یاکوبسن در سوره‌های مدنی و مکی (مطالعهٔ موردی: جزء نخست و سی‌ام)» به قلم پاکتچی، اشرفی و فخاری در مجلهٔ مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی سال ۱۴۰۳ شمارهٔ ۲۸، با مطالعهٔ جزء۱ باعنوانِ آیات مدنی و بخش‌های مکی جزء ۳۰، نشان دادند که آیات با کارکرد همدلی در قرآن، وجود دارد و فراوانی این کارکرد در آیات مکی، بیش از آیات مدنی است.

- «شیوه‌های ارتباط کلامی پیامبران(ع) در سورهٔ مبارکهٔ غافر، براساسِ الگوی ارتباط کلامی یاکوبسن» به قلم نعمتی و فعلی در مجلهٔ مطالعات سبک‌شناختی قرآن کریم، سال ۱۴۰۱، شمارهٔ ۲، کلام پیامبران را در این سوره، باتوجه‌به رویکرد زبان‌شناسی الگو یاکوبسن، مورد بررسی قرار داده‌اند.

- «تمایز سوره‌های مکی و مدنی، براساس نقش‌های زبانی (مطالعهٔ موردی سوره‌های مریم و طه، نور و احزاب، براساسِ الگوی ارتباطی رومن یاکوبسن)» به قلم سلیمی و انصاری در فصلنامهٔ پژوهش‌های ادبی-قرآنی سال ۱۴۰۰، شمارهٔ ۲، به بررسی نقش‌های زبانی در سوره‌های مذکور پرداخته‌اند.

- «بررسی خطاب در قرآن، برمبنایِ مدل ارتباطی یاکوبسن با تکیه بر سه مخاطب

«انسـان»، «بنـی‌آدم» و «نـاس»» بـه قلم درویشـی رکنـی، گلفـام و حاجی‌خانـی در فصلنامهٔ پژوهش‌های ادبی-قرآنی سـال ۱۳۹۹، شـمارهٔ ۲، براسـاسِ مدل ارتباطی یاکوبسن، به بررسی روشـی می‌پـردازد کـه قـرآن مـردم را بـا واژه‌های «نـاس»، «بنـی‌آدم» و «انسـان» مخاطـب قرار می‌دهد.

- «تحلیل زبان‌شـناختی واژه‌های حمد و شـکر در آیات قرآن کریم، برپایهٔ الگوی ارتباطی یاکوبسن و رده‌بندی کولماس» به قلم یعقوبی و کرد زعفرانلو در فصلنامهٔ پژوهش‌های ادبی-قرآنی سـال ۱۳۹۷، شـمارهٔ ۱، به بررسـی فراوانی مفاهیم حمد و شـکر باتوجه‌به این رویکرد، پرداخته‌اند.

این پژوهش تلاش می‌کند تا با استفاده از این چارچوب نظری، نگاهی نوین به ابعاد زبانی و ارتباطی سـورهٔ الرحمن بیفکند. در مقایسـه با پژوهش‌های پیشین که عمدتاً بر سوره‌های خاص یا نقش‌های زبانی منفرد (مانند همدلی یا خطاب) متمرکز بوده‌اند، ویژگی برجستهٔ ایـن پژوهـش، تحلیل جامـع و هم‌زمان تمامی عناصـر ارتباطی و کارکردهـای زبانی در یک سـورهٔ واحـد و کامـلاً ادبی-موسـیقایی، مانند سـورهٔ الرحمن اسـت. افزون بر ایـن، باتوجه‌به بافت ویژهٔ زبانی و ریتمیک این سـوره و کاربرد گسـتردهٔ تکنیک‌های تکرار و تقارن، بررسـی آن از منظر نظریه یاکوبسـن می‌تواند ابعاد تازه‌ای از نحوهٔ انتقال پیام الهی در قرآن را آشـکار سازد.

۲. مبانی نظری

بـرای تحلیل ارتباطی سـورهٔ الرحمن، چارچوب نظری ایـن پژوهش بر نظریهٔ ارتباطی رومن یاکوبسـن اسـتوار اسـت. ایـن نظریـه، یکـی از مدل‌هـای تأثیرگـذار در زبان‌شناسـی و علوم ارتباطـات، فرآینـد ارتبـاط را به شـش عامل اصلی تقسـیم می‌کنـد و برای هر عامـل، کارکرد زبانی متناظر تعریف می‌نماید.

۲-۱. نظریه ارتباطی یاکوبسن: عوامل و کارکردها

دیدگاه‌هـای متعـددی در حـوزهٔ کاربـرد زبان مطرح شـده اسـت کـه یکی از آن‌هـا الگوی ارتباطی یاکوبسـن اسـت. او شخصیتی چندبعدی اسـت که در زمینه‌های گوناگون بررسی زبـان، از قبیـل: گویش‌شناسـی، اسطوره‌شناسـی، سبک‌شناسـی، زبان‌شناسـی تاریخـی، مردم‌شناسـی و... موفق بوده اسـت (یاکوبسـن، ۱۳۹۶: ۱۰). رومن یاکوبسن در نظریهٔ ارتباطی خـود، شـش عامـل اصلـی بـرای فرآینـد ارتبـاط معرفـی می‌کنـد و معتقـد اسـت کـه در هـر موقعیت، یکی از عوامل غالب است و این عامل غالب منش کلی پیام را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد (چندلر، ۱۳۸۷: ۲۶۰):

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

۱. فرستنده[1]: فرد یا نهادی که پیام را برای گیرنده تولید و ارسال می‌کند.

۲.گیرنده[2]: فرد یا نهادی که پیام را دریافت و تفسیر می‌کند.

۳. پیام[3]: محتوای اصلی که میان فرستنده و گیرنده منتقل می‌شود.

٤. زمینه[4]: موقعیت یا موضوعی که پیام در آن ارائه می‌شود و باید برای فرستنده و گیرنده قابل درک باشد.

۵. کد[5]: نظام زبانی یا رمز مشترک میان فرستنده و گیرنده که پیام در آن رمزگذاری شده است.

٦. کانال[6]: وسیله‌ای که از طریق آن پیام منتقل می‌شود.

هریک از این عوامل با یکی از کارکردهای زبانی مرتبط است که عبارت‌اند از:

۱. کارکرد عاطفی[7]: بیان احساسات و نگرش فرستنده.

۲. کارکرد هم‌دلی[8]: برقراری یا حفظ ارتباط میان فرستنده و گیرنده.

۳. کارکرد ارجاعی[9]: اشاره به موضوع یا محتوای پیام.

٤. کارکرد ادبی[10]: تأکید بر زیبایی‌شناسی و ساختار پیام.

۵. کارکرد متازبانی[11]: تمرکز بر توضیح و تعریف زبان یا کد مورد استفاده.

٦. کارکرد دستوری[12]: تلاش برای تأثیرگذاری بر رفتار یا نگرش گیرنده.

یاکوبسن معتقد است در کنش ارتباطی، نخست، فرستنده پیامی را برای گیرنده می‌فرستد. این پیام برای این‌که بتواند مؤثر باشد، باید به موضوع یا مصداقی اشاره کند. موضوع باید برای گیرنده قابل درک باشد و همچنین رمزگانی که برای فرستنده و گیرنده که رمزگذار و رمزگردان پیام هستند، شناخته شده باشد. سرانجام به کانالی نیاز است که به فرستنده و گیرندهٔ پیام امکان می‌دهد تا ارتباط برقرار کنند (یاکوبسن، ۱۳۸۰: ۹۱). نظریهٔ

1. Sender.
2. Receiver.
3. Message.
4. Context.
5. Code.
6. Channel.
7. Emotive.
8. Phatic.
9. Referential.
10. Poetic.
11. Metalinguistic.
12. Conative.

او با تمرکز بر ابعاد مختلف ارتباط، ابزاری جامع برای تحلیل متون دینی فراهم می‌آورد.

مدل نظریه نقش‌های زبانی یاکوبسن

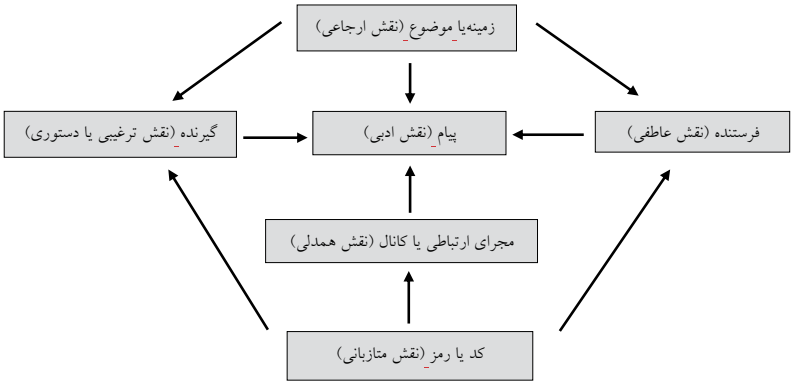

۱-۲. معرفی سورهٔ الرحمن

سورهٔ الرحمن، یکی از سوره‌های برجستهٔ قرآن کریم، دارای ویژگی‌های منحصربه‌فردی است که آن را به یکی از محبوب‌ترین سوره‌ها تبدیل کرده است. این سوره که در مکه نازل شده در شمار سوره‌های مکی قرآن قرار دارد و در ترتیب موجود، پنجاه‌وپنجمین سورهٔ قرآن کریم است (معرفت،۱۳۸۱: ۹۰) و از نظر محتوا، سبک و موسیقی زبانی، ویژگی‌های خاصی دارد که آن را از دیگر سوره‌ها متمایز می‌سازد. الرحمن به معنای «بخشنده»، از اسامی بارز خداوند است که با رحمت گسترده و جهانی او ارتباط دارد. صفت «رحمان» اشاره به رحمت عام خداوند دارد که شامل مؤمن و کافر نیکوکار و گنهکار می‌شود. رحمت حقیقی، رحمت خداوند است و اینکه پدر و مادر نسبت به فرزندان خود مهربان‌اند و بسیاری از مردم نسبت به دوستان و علاقه‌مندان خود محبت دارند؛ همهٔ اینها شعاع کمرنگی از رحمت پروردگار است (مکارم‌شیرازی، ۱۳۶۹: ۳۵/۴). سورهٔ الرحمن ۷۸ آیه دارد. این سوره با نام «عروس قرآن» نیز شناخته می‌شود (نوری،۱٤۰۸: ٤٥۱/٤)؛ چراکه به‌طور خاص بر جلوه‌های رحمت الهی و نعمت‌های بی‌شمار او تأکید دارد. این سوره از نخستین آیاتش، با یادآوری صفت الرحمن، انسان را به درک عظمت خداوند و التفات به نعمت‌های بی‌شمار او دعوت می‌کند:

محتوای سورهٔ الرحمن در سه محور اصلی، قابل دسته‌بندی است:

۱. توصیف نعمت‌های الهی: این سوره از ابتدای آفرینش، آموزش قرآن، آفرینش انسان و

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

نعمت بیان تا نعمت‌های طبیعی مانند خورشید، ماه، دریاها، زمین و آسمان را مورد توجه قرار می‌دهد.

۲. دعوت به تأمل در نعمت‌ها و رحمت الهی: تکرار عبارت ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾ که ۳۱ مرتبه در این سوره آمده است، نشان‌دهندهٔ تأکید بر شکرگزاری و پذیرش نعمت‌های الهی است.

۳. یادآوری قیامت و سرنوشت نهایی انسان: بخشی از سوره به توصیف قیامت، حسابرسی الهی و پاداش و مجازات اخروی اختصاص دارد. (ر.ک: مکارم‌شیرازی، ۱۳۷۴: ۹۱/۲۳-۹۲)

سورهٔ الرحمن با تکرار عبارت ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾، فضایی منحصربه‌فرد و آهنگین ایجاد می‌کند. این تکرار نوعی مکالمه با انسان و جن به کار می‌رود و مخاطب را به تأمل در نعمت‌های الهی فرا می‌خواند. این ویژگی موسیقایی همراه با بهره‌گیری از سجع، تقارن و تصویرسازی، بلاغت این سوره را به اوج می‌رساند. همچنین، استفاده از تضاد میان رحمت و عدالت الهی (نعمت‌ها در برابر عذاب) به تقویت پیام معنوی سوره کمک می‌کند.

در این سوره، انسان و جن، به‌طور مستقیم، مخاطب قرار می‌گیرند: ﴿سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَ الثَّقَلَانِ﴾ (۳۱) «ای جن وانس به زودی به حساب کار شما خواهیم پرداخت» (مدرسی، ۱۳۷۷: ۳۲۸/۱٤). این سوره با خطاب مستقیم به دو گروه از مخلوقات خداوند، بر فراگیری پیام الهی و شمول آن بر تمامی موجودات تأکید دارد.

سورهٔ الرحمن با ترکیب آموزه‌های الهی و جلوه‌های ادبی و بلاغی، نمونه‌ای بی‌بدیل از ارتباطات قرآنی است. این سوره علاوه‌بر جنبه‌های ارجاعی و توصیفی، از ابزارهای زبانی ادبی نیز بهره می‌برد تا پیام خود را به شکلی مؤثرتر به مخاطبان منتقل کند. ترکیب این دو جنبه موجب می‌شود که سورهٔ الرحمن انتخابی مناسب برای تحلیل ارتباطی باشد.

۳. تحلیل عوامل ارتباطی در سورهٔ الرحمن

سورهٔ الرحمن، یکی از سوره‌های شاخص قرآن کریم، از نظر ساختار زبانی و ارتباطی، ظرفیت بالایی برای تحلیل، براساس نظریهٔ ارتباطی رومن یاکوبسن، دارد. این سوره با بهره‌گیری از عوامل شش‌گانهٔ ارتباطی (فرستنده، گیرنده، پیام، زمینه، کد و کانال) و تأکید بر ارتباط مستقیم با مخاطبان، امکان ارائهٔ نمونه‌ای برجسته از یک متن ارتباطی قرآنی را فراهم می‌سازد. در این بخش، هریک از عوامل ارتباطی این سوره، براساس مدل یاکوبسن، تحلیل می‌شود:

۳-۱. فرستنده[1]

فرستنده، کسی است که پیامی را برای گیرنده می‌فرستد؛ این پیام برای مؤثر بودن، باید به موضوعی اشاره کند (یاکوبسن، ۱۳۸۰: ۹۱). فرستندهٔ پیام در سورهٔ الرحمن، خداوند متعال است که در همان آغاز سوره با نام «الرحمن» معرفی می‌شود. انتخاب این صفت الهی در جایگاه نخستین واژهٔ سوره، تأکیدی بر رحمت گسترده و فراگیر خداوند است که تمام ابعاد خلقت و نعمت‌ها را دربرمی‌گیرد. این نام، نماد ارتباطی است که بر عشق، بخشش و هدایت استوار است.

خداوند باعنوان فرستندهٔ پیام در آغاز سوره با نام ﴿الرَّحْمَنُ﴾ معرفی می‌شود که این انتخاب زبانی، از همان ابتدا زمینهٔ معنایی پیام را بر محور رحمت الهی قرار می‌دهد. در ادامه، نقش او باعنوان خالق در افعال صریح ﴿خَلَقَ الإِنسَانَ﴾(۳) و ﴿خَلَقَ الجَانَّ مِن مَّارِجٍ مِّن نَّارٍ﴾ (۱۴) بیان می‌شود؛ ساختار فعلی (فعل ماضی معلوم) در این آیات، بر انجام قطعی و کنشی فعل خلقت از سوی خداوند باعنوان فاعلِ شناخته‌شده (فرستنده) تأکید می‌کند. علاوه‌بر نقش خالق، نقش هادی و معلم نیز در عبارات ﴿عَلَّمَ القُرآنَ﴾(۲) و ﴿عَلَّمَهُ البَيانَ﴾(٤) بازنمایی شده است. در اینجا نیز ساختار فعلی (عَلَّمَ) با فاعل ضمنی (الله) نشان‌دهندهٔ انتقال دانش و معنا از فرستنده (خداوند) به گیرنده (انسان) است؛ یعنی فرایند آموزش و هدایت، بخشی از نقش ارتباطی فرستنده در متن زبانی سوره، تجلی یافته است؛ به همین ترتیب، تکرار ساختار خطابی در آیهٔ ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾، نشان‌دهندهٔ تأکید بر نقش کنشی خداوند باعنوان پیام‌رسان فعال است که نه‌تنها به بیان نعمت‌ها بسنده نمی‌کند، بلکه مخاطب را به بازخورد، پاسخ و تأمل فرا می‌خواند.

۳-۲. گیرنده[2]

در این سوره، دو گروه اصلی باعنوان گیرندگان فعال پیام الهی، مورد خطاب مستقیم قرار می‌گیرند:

انسان‌ها (الإنس): انسان‌ها در مقام مخلوقاتی دارای عقل، اختیار و توان درک زبان با ساختارهای صریح خطاب و افعال کنشی، خطاب قرار می‌گیرند. مثال آن در استفاده از ساختار فعلی ﴿خَلَقَ الإِنسَانَ﴾(۳) و عبارت ﴿وَالأَرْضَ وَضَعَهَا لِلأَنَامِ﴾(۱۰) است که ضمیر ضمنی ﴿لِلأَنَامِ﴾ (همگان از جمله انسان‌ها) را باعنوانِ مخاطب غیرمستقیم، بازنمایی می‌کند.

1. Sender.
2. Receiver.

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

جن‌ها (الجِن): حضور این گروه باعنوان گیرندگان مستقیم پیام، با استفاده از نداء صریح ﴿يَا مَعْشَرَ الجِنِّ وَالإِنسِ﴾(۳۵) مشخص می‌شود؛ ساختار «يَا» (أداة نداء) در زبان عربی، قوی‌ترین نشانهٔ فراخوانی مخاطب زنده و فعال است؛ علاوه‌بر این، تکرار عبارت ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾ (با ضمیر «كُمَا»: تثنیه که به دو گروه انسان و جن ارجاع می‌دهد) نقش گفت‌وگویی و تعامل‌محور این ارتباط را برجسته می‌کند. این ساختار مخاطبان را در جایگاه گیرندگان پاسخ‌گو و کنش‌مند قرار می‌دهد که باید به پیام الهی واکنش نشان دهند (میرمحمدی زرندی، ۱۳۸۹: ۱۴۸/۴)؛ بنابراین، از منظر نقش ارتباطی «گیرنده» در مدل یاکوبسن، ساختارهای زبانیِ خطاب مستقیم، نداء، ضمیرهای خطاب و استفهام توبیخی، همگی، گویای حضور گیرندهٔ فعال و مشارکت‌جویانه در سورهٔ الرحمن است.

۳-۳. پیام[1]

پیام‌ها با هدف جلب توجه مخاطب، صادر می‌شود که مخاطب به سخن گوش می‌دهد و هدف اصلی این است که ارتباطی را برقرار کنند، آن را ادامه دهند یا قطع کنند (حاتمی و همکاران، ۱۳۹۲: ۹۴). پیام سورهٔ الرحمن چندوجهی و شامل سه محور اصلی است که در سراسر سوره تکرار و تأکید می‌شوند:

۳-۳-۱. توصیف نعمت‌های الهی

یکی از محورهای اصلی پیام، معرفی و توصیف نعمت‌های مادی و معنوی خداوند است. این نعمت‌ها شامل عناصر طبیعی (مانند خورشید، ماه، دریاها و زمین) و نعمت‌های خاص‌تر، مانند «قرآن»، «بیان» و «عدالت» است.

﴿الشَّمْسُ وَالقَمَرُ بِحُسبَانٍ﴾(۵) (نظم الهی در طبیعت): خورشید و ماه با یک نظام مخصوص در سیر و حرکت هستند؛ بر آن، آثار بی‌شمار مترتب می‌شود؛ ازجمله اختلافات در فصول چهارگانه و تشخیص اوقات، ایام، سال و غیره که نمونه‌های از آن شامل می‌شود. (حسینی همدانی، ۱۴۰۴: ۸۱/۱۶، ر.ک: مغنیه، ۱۴۲۴: ۲۰۵/۷)

﴿عَلَّمَ القُرآنَ * خَلَقَ الإِنسَانَ * عَلَّمَهُ البَيانَ﴾ (۲-٤): پیام اصلی این آیات، تأکید بر اهمیت تعلیم و هدایت است. این آیات، به‌طور مستقیم، به خواننده یادآوری می‌کنند که خداوند رحمت و علم بی‌پایان دارد و نه‌تنها انسان را آفریده، بلکه ابزار شناخت و بیان عطا کرده است. بنا بر سیاق در تعلیم خداوند متعال، قرآن کریم و ادای تلاوت آن‌است و این جز با آسان کردن نطق بر خلق و آسان بیرون آمدن حروف صورت نمی‌گیرد (ر.ک: ابن‌کثیر، ۱۴۱۹ق: ۴۵۲/۷).

1. Message.

۳-۳-۲. دعوت به تفکر و شکرگزاری

پیام الهی در این سوره با دعوت به تأمل در عظمت خلقت و قدردانی از نعمت‌ها همراه است. تکرار عبارت ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾ برای محوری مرکزی، مخاطبان را وادار به تفکر می‌کند. این عبارت به‌صورت گفت‌وگویی با انسان‌ها و جن‌ها مطرح شده و از آنان می‌خواهد تا نعمت‌ها را انکار نکنند. (سبزواری، ۱۴۰۲: ۷۱/۷)

۳-۳-۳. یادآوری قیامت و عدالت الهی

بخش دیگری از پیام سوره به یادآوری قیامت و عدالت الهی اختصاص دارد. این پیام شامل توصیفاتی از وقایع قیامت و سرنوشت نهایی انسان‌ها و جن‌ها است. آیات ﴿كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ * وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ﴾ (۲۶-۲۷) بر فناپذیری همهٔ مخلوقات و بقای خداوند تأکید دارد. «هرکه در زمین است از جن وانس یا ذات‌الارواح هلاک شوند و هیچ چیز صفت بقا متصف نخواهد شد، جز ذات احدیت الهی» (شعرانی و کاشانی، ۱۳۶۳: ۷۸/۶). نکتهٔ مهم این‌است که سرنوشت نهایی آنان به چگونگی زندگی آن‌ها در دنیا و اطاعت یا نافرمانی از خداوند، بستگی دارد.

۳-۴. زمینه (موضوع)[1]

زمینه در نظریه یاکوبسن به محیط، شرایط یا بستر ارتباطی اطلاق می‌شود که پیام در آن ارائه می‌شود؛ زیرا هدف هرگونه ارتباط، ایجاد واکنش نزد گیرنده است. در این کارکرد، پیام به سوی مخاطب جهت می‌یابد و حکم می‌تواند عقل گیرنده یا احساس او را هدف خود قرار دهد (نعمتی و فعلی، ۱۴۰۱: ۱۷۳). در سورهٔ الرحمن، زمینه چندین بُعد مهم دارد:

۳-۴-۱. زمینهٔ زمانی و مکانی

سورهٔ الرحمن در دوران مکی نازل شده است؛ یعنی دوره‌ای که دعوت پیامبر اسلام(ص) در فضای فرهنگی و اجتماعی جامعهٔ مشرک مکه با مقاومت‌ها و چالش‌های فراوان روبه‌رو بود. زمینهٔ زمانی نزول این سوره، ابتدای دعوت اسلامی است که محور آن معرفی آموزه‌های توحیدی و جلوه‌های رحمت و قدرت الهی بوده است؛ از سوی دیگر، زمینهٔ مکانی این سوره، محیط مشرکان مکه است که جهان‌بینی توحیدی برایشان تازگی داشت و پذیرش آن نیازمند تأمل و بازنگری در باورهای پیشین‌شان بود. در این فضا، تأکید سوره بر رحمانیت الهی و نظام حکیمانهٔ آفرینش (آیات: ﴿الرَّحْمَنُ * عَلَّمَ الْقُرْآنَ * خَلَقَ الْإِنْسَانَ﴾ (۱-۳))، مخاطبان را به درک تازه‌ای از جایگاه خداوند و رابطه‌ی انسان با او دعوت می‌کند

1. Context.

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

و بستری فراهم می‌سازد تا آنان پیام توحیدی قرآن را با آمادگی ذهنی بیشتری دریافت کنند؛ بنابراین، ساختار محتوایی و زبانی آیات آغازین سوره، کاملاً با زمینهٔ زمانی (ابتدای دعوت) و زمینهٔ مکانی (جامعهٔ مشرک مکه) همخوان است و این انطباق در تقویت کارکرد ارتباطی متن نقش مؤثری دارد.

۳-۴-۲. زمینهٔ مخاطبان

زمینهٔ مخاطبان در سورهٔ الرحمن، به شناختی اشاره دارد که از وضعیت فکری، اعتقادی و سطح آمادگی گروه‌های گیرندهٔ پیام به دست می‌آید. در این سوره، دو گروه انسان و جن باعنوان مخاطبان اصلی معرفی می‌شوند. از نظر زمینهٔ فکری، انسان‌ها در دوران نزول سوره (دوران مکی)، عمدتاً با باورهای شرک‌آمیز و نگاه اسطوره‌ای به عالم مواجه بودند؛ سوره با تأکید بر یکتاپرستی و نظام حکیمانهٔ آفرینش، تلاش می‌کند این زمینه را اصلاح کند. آیات مرتبط با آفرینش انسان و بیان نعمت‌ها (مانند: ﴿خَلَقَ الإِنسَانَ﴾ (۳)، ﴿وَالأَرْضَ وَضَعَهَا لِلأَنَامِ﴾ (۱۰)، ﴿يُخْرَجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ﴾ (۲۲)) نشان می‌دهد که سطح دریافت مخاطب انسانی براساسِ شگفتی از نظام خلقت و نعمت‌های ملموس تحریک می‌شود.

در مورد جن‌ها، آیهٔ ﴿يَا مَعْشَرَ الجِنِّ وَالإِنسِ﴾ (۳۳) با خطاب مستقیم (أداة نداء)، نشان می‌دهد که این گروه نیز باعنوان مخاطبانی با درک و اختیار کافی برای پاسخ به پیام الهی در نظر گرفته شده‌اند؛ بنابراین، پیام این سوره متناسب با سطوح شناختی، فکری و اعتقادی این دو گروه تنظیم شده و از ابزارهای زبانی و تصویری متناسب برای تعامل با هر دو بهره می‌برد.

۳-۴-۳. زمینهٔ اعتقادی

زمینهٔ اعتقادی در سورهٔ الرحمن بر مبنای توحید، رحمت الهی و معاد استوار است. در این سوره، با تأکید بر رحمت عام الهی (الرَّحْمَنُ) و نظام حکیمانهٔ آفرینش، مخاطبان (انسان و جن) به شناخت صحیح از قدرت و ربوبیت الهی فراخوانده می‌شوند. آیات ﴿كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ * وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ﴾ (۲۶-۲۷)، صریح‌ترین نمود زمینهٔ اعتقادی معاد و فناپذیری مخلوقات است که ذهن مخاطب را به جاودانگی خالق و محدودیت موجودات معطوف می‌سازد. (مغنیه، ۱۴۲۴: ۲۰۹/۷)

این محورها سبب می‌شود که بافت معنایی و انتظاری مخاطب در فرآیند دریافت پیام دگرگون شود؛ به‌گونه‌ای که پیام الهی در بستری از مفاهیم کلیدی چون توحید، رحمت، معاد، اعتماد به خدا و پرهیز از دلبستگی به دنیا به مخاطب منتقل می‌شود؛ بنابراین، زمینهٔ اعتقادی شکل‌دهندهٔ نحوهٔ تفسیر و درک مخاطب از کلِّ پیام سوره است.

زمینه‌های اعتقادی آیات ۲۶-۲۷

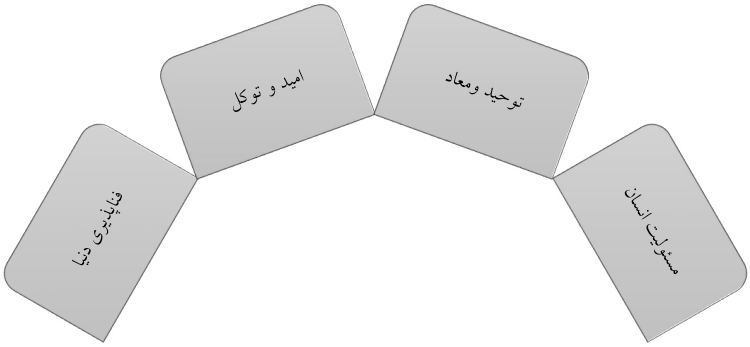

۳-۵. کد (رمز)[1]

کد به نظام زبانی یا رمز موردِاستفاده برای انتقال پیام اطلاق می‌شود و هدف از آن تبیین معنای نشانه‌هایی است که ممکن است گیرنده آن را متوجه نشود و یا به مفهوم خاصی اشاره کند (احمدی، ۱۳۷۰: ۱۴۱). در قرآن کریم، زبان عربی فصیح، برای کد اصلی در تمامی سوره‌ها به‌کار رفته است؛ با این حال، هر سوره بنا بر موضوع، سبک و اهداف خود، از ظرفیت‌های زبانی و بلاغی متفاوتی بهره می‌گیرد. در سورهٔ الرحمن، این کد با ویژگی‌های خاصی، چون ساختار بلاغی آهنگین، تکرار هدفمند و تصویرسازی‌های ادبی، برجسته می‌شود.

۳-۵-۱. ساختار زبانی و بلاغی

سورهٔ الرحمن از کد زبانی زبان عربی فصیح و کلاسیک بهره می‌گیرد؛ زبانی که با ساختار نحوی دقیق، واژگان پرمعنا و الگوهای بلاغی قوی شناخته می‌شود. در این سوره، رمزگان زبانی شامل استفاده از افعال ماضی با بار قطعیّت (مانند: ﴿عَلَّمَ الْقُرْآنَ﴾، ﴿خَلَقَ الإِنسَانَ﴾)؛ ترکیب‌های وصفی و اضافی پرطنین (﴿ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ﴾)، استفاده از اسلوب‌های بلاغی چون استفهام انکاری، تکرار و سجع و ریتم زبانی حاصل از هم‌نشینی مصوت‌ها و واج‌آرایی (به ویژه در تکرار عبارت ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾) است. این کد زبانی، امکان درک مشترک میان فرستنده (خداوند) و گیرنده (انسان و جن) را فراهم می‌کند؛ زیرا ساختار آشنا و زیبای زبان عربی کلاسیک، هم از نظر معنایی و هم از نظر موسیقایی، تأثیر عمیقی بر مخاطب می‌گذارد؛ به‌طور خاص، تکرار عبارت ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾ با استفاده از استفهام انکاری و تکرار هدفمند، بخشی از همین رمزگان

1. Code.

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

زبانی است که نقش تأکیدی و تعاملی در بافت ارتباطی سوره، ایفا می‌کند و مخاطب را به تأمل و بازخورد فرا می‌خواند.

۳-۵-۲. تصاویر زبانی و ادبی

سورهٔ الرحمن از تصاویر زبانی غنی برای ایجاد تأثیر در مخاطب استفاده می‌کند. این تصاویر شامل توصیف نعمت‌های مادی (مانند ﴿البحرَین﴾(۱۹)، ﴿اللؤلؤ﴾(۲۲)، ﴿الشَّمْسُ﴾(۵)، ﴿القمر﴾(۵)، ﴿النَّجمُ﴾(٦)، ﴿الشَّجَرُ﴾(٦)) و وقایع قیامت (مانند ﴿انْشَقَّتِ السَّمَاءُ﴾(۳۷)) است. این کلمات، با فصاحت و بلاغت ویژه، نظم حاکم بر طبیعت و عظمت خالق را به تصویر می‌کشند. نخست در آیهٔ بیان‌شده، سیر نظم و حرکتشان را مشاهده کن و عظمت ما را درک نما؛ سپس نظرت را به زمین و روئیدنی آن بینداز که نگاه گیاهان بر زمین پهن شده و درختان ساقه‌دار که هردو سجده می‌کنند. (دستغیب، بی‌تا: ۴۴)

۳-۵-۳. کدهای صوتی

در سورهٔ الرحمن، عناصر مختلفی ازجمله تکرار هدفمند، سجع و تقارن زبانی در کنار یکدیگر، موسیقی زبانی خاص و دلنشینی ایجاد می‌کنند که به تقویت پیام و تثبیت آن در ذهن مخاطب کمک می‌نماید. این ویژگی‌های صوتی، سوره را هنگام تلاوت به متنی تأثیرگذار و ماندگار در گوش شنوندگان تبدیل می‌کند؛ برای نمونه، تکرار آیهٔ ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾(۳۱ بار در سوره) با وزن متقارن و تکرار واج‌های «ی»، «ک» و «ب» در قافهٔ ﴿تُكَذِّبَانِ﴾، نوعی ضرب‌آهنگ ذهنی ایجاد می‌کند که مخاطب را درگیر پاسخ‌گویی ذهنی و عاطفی می‌سازد؛ همچنین، در آیات ﴿خَلَقَ الإِنسَانَ * عَلَّمَهُ الْبَيَانَ﴾(۳-٤) یا ﴿يُخْرَجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ﴾(۲۲)، سجع در پایان عبارات (قافیه‌ی -ان، -انُ، -انَ) و توازن هجایی، ساختار آهنگین و هماهنگی ایجاد می‌کند که انتقال پیام را از طریق القاهای صوتی مؤثرتر می‌سازد.

۳-۶. کانال[1]

کانال در ارتباط، وسیله‌ای است که پیام از طریق آن منتقل می‌شود. این می‌تواند شامل زبان گفتاری، نوشتاری یا حتی رسانه‌های تصویری و صوتی باشد. براساسِ الگوی یاکوبسن در حیطهٔ نقش همدلی قرار می‌گیرد. در سورهٔ الرحمن، کانال ارتباطی شامل سه بخش اصلی است:

1. Channel.

۳-۶-۱. وحی الهی

اولین و اصلی‌ترین کانال انتقال پیام وحی الهی است که از طریق جبرئیل به پیامبر اسلام(ص) منتقل شده است. در گفتمان قرآنی «وحی»، همان مجرای ارتباطی، وظیفهٔ انتقال تعالیم میان خالق و مخلوق را دارد (اقبالی، ۱۴۰۱: ۸۱). این کانال الهی نقش واسطه میان خداوند و پیامبر را ایفا می‌کند.

۳-۶-۲. قرائت و تلاوت

دومین کانال انتقال پیام در سورهٔ الرحمن، قرائت و تلاوت قرآن است. متن آهنگین و موسیقایی سورهٔ الرحمن، هنگام تلاوت، توجه مخاطبان را به خود جلب می‌کند. این ویژگی شنیداری سبب می‌شود پیام به‌صورت مؤثر به انسان‌ها و حتی جن‌ها منتقل شود.

۳-۶-۳. قابلیت شمول در زمان و مکان

همانند دیگر سوره‌های قرآن کریم که با ویژگی‌های زبانی و محتوایی خود، پیام‌های الهی را برای تمام زمان‌ها و مکان‌ها قابلِ‌فهم و ماندگار ساخته‌اند، سورهٔ الرحمن نیز با ساختار ارتباطی ویژه و موسیقی زبانی مؤثر خود، نمونه‌ای برجسته از این شمول و فرازمانی بودن به شمار می‌آید. پیام این سوره برای تمامی انسان‌ها و جن‌ها در هر عصر و نسلی، قابل درک و کاربردی است.

۴. تحلیل کارکردهای زبانی در سورهٔ الرحمن

سورهٔ الرحمن، یکی از برجسته‌ترین سوره‌های قرآن کریم، با بهره‌گیری از ساختار زبانی منحصربه‌فرد خود، به‌ویژه در زمینهٔ ایجاد احساسات قوی و ارتباط هم‌دلانه، نمونه‌ای عالی برای تحلیل، براساسِ نظریه ارتباطی رومن یاکوبسن، است.

۴-۱. کارکرد عاطفی[1]

کارکرد عاطفی زبان به بیان احساسات و نگرش فرستنده نسبت به موضوع یا مخاطب می‌پردازد؛ تأثیری از احساس خاص گوینده را به وجود می‌آورد؛ خواه آن احساس را داشته باشد یا وانمود کند که چنین احساسی را دارد (آقابابایی وصفوی، ۱۳۹۵: ۱۴). در سورهٔ الرحمن، این کارکرد به‌طورِ برجسته‌ای در نحوهٔ توصیف نعمت‌های الهی و ایجاد حس شکرگزاری و تعجب در مخاطب، نمایان است. برخی از ویژگی‌های کارکرد عاطفی در این سوره عبارت است از:

1. Emotive Function.

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

۴-۱-۱. تأکید بر عظمت و رحمت الهی

یکی از جلوه‌های کارکرد عاطفی در این سوره، ایجاد احساس عظمت، رحمت و در عین حال، هیبت الهی است؛ برای نمونه، آیات ﴿كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ * وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالإِكْرَامِ﴾(۲۶-۲۷) با ترکیب زبان خبری و تصویرسازی قوی از فناپذیری همگان و جاودانگی خداوند، احساس فروتنی، شگفتی آمیخته با ترس مقدس[1] و احساس وابستگی به پروردگار ازلی را در دل مخاطب برمی‌انگیزند.

استفاده از ترکیب ﴿ذُو الْجَلَالِ وَالإِكْرَامِ﴾ نیز بار عاطفی ویژه‌ای دارد؛ زیرا هم عظمت (جلال) و هم لطافت و رحمت (اکرام) الهی را در یک بیان جمع می‌کند و نوعی پیوند عاطفی عمیق با مخاطب برقرار می‌سازد.

۴-۱-۲. ایجاد حس شگفتی و تعجب

ایجاد حس شگفتی و تعجب در سورهٔ الرحمن، از طریق توصیف هنری پدیده‌های طبیعی و نظام‌های پیچیدهٔ آفرینش صورت می‌گیرد؛ برای نمونه، آیات ﴿مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ * بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ﴾(۱۹-۲۰) با تصویرسازی زبانی از دو دریای همجوار با مرز ناپیدا و نفوذناپذیر، تقابل معنایی میان «یلتقیان» (در حال ملاقات) و «لا یبغیان» (عدم تجاوز و اختلاط) را در ذهن مخاطب شکل می‌دهند. این تقابل معنایی، همراه با کاربرد فعل‌های مضارع (یلتقیان، لا یبغیان) که بر پویایی و استمرار این وضعیت خارق‌العاده تأکید دارد، حس شگفتی نسبت به نظم و قدرت پنهان الهی را در مخاطب برمی‌انگیزد؛ افزون بر این، کاربرد واژهٔ «بَرْزَخٌ» (مرز ناپیدا و نهانی)، نوعی ابهام معنایی مثبت ایجاد می‌کند که تصور ذهنی مخاطب را به سوی عظمت و رازآلودگی خلقت سوق می‌دهد و از این طریق، شگفتی و تعجب فکری و عاطفی را به‌شکلی هنری القا می‌نماید.

۴-۱-۳. تشویق به شکرگزاری

سوره به‌صورت مکرر از مخاطبان می‌پرسد که کدام‌یک از نعمت‌های خداوند را انکار می‌کنند: ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾. این جمله با لحن پرسشی-توبیخی همراه است و احساساتی از شرمندگی و نیاز به قدردانی در مخاطب ایجاد می‌کند.

۴-۱-۴. توصیف عدالت الهی

بخش‌هایی از سوره که به عدالت الهی و قیامت اشاره دارد، احساس احترام و ترس

1. Awe.

مقدس را در مخاطب برمی‌انگیزد: ﴿كُلُّ مَنْ عَلَيهَا فَانٍ * وَيَبقَى وَجهُ رَبِّكَ ذُو الجَلَالِ وَالإِكرَامِ﴾ (۲۶ـ۲۷)؛ یعنی هرکس که بر روی زمین است از حیوانات و جان‌داران، هالک و فانی‌است و آنچه باقی می‌ماند پروردگار توست؛ پس خداوند مرگ را فاصله بین ثواب و عمل قرار داد تا بنده طاعت را به‌جای آورد برای خوبی آن؛ پس مستحق ثواب شود (همان، ۳۰۵و۳۰۶) و این نشان می‌دهد که عدالت الهی پایدار است و خداوند همیشه در حال نظارت بر انسان است و به انسان یادآوری می‌کند که در زندگی خود باید به انصاف و عدالت رفتار کند؛ زیرا درنهایت، اعمال او باقی می‌ماند و در پیشگاه خداوند قضاوت می‌کند.

۴-۲. کارکرد هم‌دلی[1]

کارکرد هم‌دلی به برقراری و حفظ ارتباط میان فرستنده و گیرنده تمرکز دارد. مرجع پیام همدلانه خود ارتباط است، همان‌طور که پیام هنری خود پیام و مرجع پیام عاطفی خود فرستنده است (گیرو، ۱۳۸۰: ۲۳). در سورهٔ الرحمن، این کارکرد از طریق ابزارهای زبانی مختلف به کار گرفته شده است:

۴-۲-۱. تکرار عبارت «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ»

این عبارت که ۳۱ بار در سوره تکرار شده است، مانند یک نقطهٔ اتصال مداوم عمل می‌کند و ارتباط میان خداوند و مخاطبان (انسان و جن) را زنده نگه می‌دارد. این تکرار نه‌تنها تأمل در نعمت‌های الهی را تقویت می‌کند، بلکه نوعی گفت‌وگوی پیوسته میان فرستنده و گیرنده ایجاد می‌کند.

۴-۲-۲. خطاب مستقیم به انسان و جن

خطاب مستقیم به دو گروه انسان و جن با عبارت «يَا مَعْشَرَ الجِنِّ وَالإِنسِ» نشانه‌ای از کارکرد هم‌دلی است. این خطاب، ارتباطی مستقیم و بی‌واسطه میان فرستنده و گیرنده برقرار می‌کند و حس مشارکت مخاطبان در گفت‌وگو را تقویت می‌نماید: «يَا مَعْشَرَ الجِنِّ وَالإِنسِ إِنِ استَطَعتُم أَن تَنفُذُوا مِن أَقطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالأَرضِ فَانفُذُوا.» (۳۳) در این گفت‌وگو، فرستنده (خداوند) به گیرنده (جن وپری، انس و آدم) خطاب می‌کند: «اگر می‌توانید از نواحی و کناره‌های آسمان و زمین بیرون روید، پس از آن بگریزید ولی نمی‌توانید...» (فیض‌الاسلام اصفهانی، ۱۳۷۸: ۱۰۵۵/۳)

1. Phatic Function.

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

کارکرد ارتباطی	عبارت مرتبط	شرح کارکرد
تقویت حس تعلق و مشارکت	يَا مَعْشَرَ الجِنِّ وَالإِنسِ	خطاب مستقیم دو گروه، احساس مشارکت را افزایش می‌دهد
یادآوری محدودیت	لا تنفذون إلا بسلطان	تأکید بر محدود بودن قدرت مخلوق
تشویق به تفکر و تأمل	إن استطعتم أن تنفذوا من أقطار السماوات والأرض	شنونده را به اندیشه و پرسش دربارهٔ قدرت خود و خالق فرا می‌خواند
ایجاد فضای صمیمانه	يَا مَعْشَرَ الجِنِّ وَالإِنسِ	خطاب به صورت مستقیم
ایجاد حس برابری	يَا مَعْشَرَ الجِنِّ وَالإِنسِ	خطاب در یک جمله و به‌صورت یکسان

۴-۲-۳. دعوت به پاسخ‌گویی

عبارت ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾، به‌صورت ضمنی، مخاطب را به پاسخ‌گویی دعوت می‌کند. پس از ذکر نعمت‌های الهی ذکرشده: «پس ای گروه جن وانس، کدام‌یک از نعمت‌های پروردگارتان را که یاد شد، تکذیب و انکار می‌کنید و می‌گویید از خداوند نیست؟»، تا قاریان و سامعان، از سوی خدا بودنِ نعمت‌ها را تصدیق کنند (مشکینی‌اردبیلی، ۱۳۹۲: ۶۳/۸). این تکرار از مخاطبان می‌خواهد که تأمل کرده و موضع خود را در قبال نعمت‌های الهی مشخص کنند. این نوع پرسش، حس گفت‌وگو و تعامل را میان فرستنده و گیرنده تقویت می‌کند.

۴-۲-۴. ایجاد ارتباط عاطفی از طریق زیبایی زبانی

موسیقی زبانی سورهٔ الرحمن که از عناصری همچون تکرار هدفمند، سجع و تقارن زبانی شکل می‌گیرد، موجب می‌شود، مخاطب احساس نزدیکی بیشتری با پیام پیدا کند. این ارتباط هم‌دلانه به حفظ توجه مخاطب کمک می‌کند و پیام را در ذهن او تثبیت می‌نماید (برای نمونه: آیات ۷-۹).

۴-۳.کارکرد ارجاعی

کارکرد ارجاعی زبان به انتقال اطلاعات و اشاره به حقایق مربوط به جهان، انسان و خالق می‌پردازد. جملات اخباری معمولاً از این نوع نقش برخوردار است و در آن گزاره‌ها قابل صدق و کذب‌اند (صفوی، ۱۳۹۲: ۲). در سورهٔ الرحمن، بخشی از آیات سوره، به‌ویژه در

توصیف نظام آفرینش، نعمت‌های الهی و وقایع قیامت، از این کارکرد بهره می‌برد. البته بنا بر اینکه ۳۱ آیه از مجموع ۷۸ آیهٔ سوره، به تکرار جملهٔ ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾ اختصاص دارد که از نوع استفهام انکاری است و نه جملهٔ اخباری، نمی‌توان کارکرد ارجاعی را در کلِّ سوره، گسترده دانست؛ بلکه در آیات توصیفی و بیانی سوره، این کارکرد برجسته‌تر ظاهر می‌شود.

۴-۳-۱. اشاره به نعمت‌های الهی

سورهٔ الرحمن با اشاره به نعمت‌های مادی و معنوی، ازجمله آفرینش انسان، جن، خورشید، ماه، درختان و دریاها، توجه مخاطب را به عظمت خلقت خداوند جلب می‌کند. کارکرد ارجاعی در این آیات، به واقعیتی فراتر از خودشان اشاره می‌کند. این توصیفات در قالب زبانی ساده و در عین حال، عمیق ارائه شده‌اند: ﴿الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ * وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ﴾(۵-۶). سراسر هستی، از اوج ستارگان تا درختان روییده بر زمین، مقهور اراده و قوانین الهی است. حاکمیت نظم، قانون‌مندی و هدفداری بر زوایای وجودی خورشید و ماه، گیاهان از بوته‌ها تا درختان در اطاعت و فرمانبرداری، نمودهایی از آفرینش و رحمانیت خداوند را به تصویر می‌کشند (هاشمی‌رفسنجانی، ۱۳۸۶: ۱۸/۲۲۰-۲۱۹).

۴-۳-۲. یادآوری عدالت و نظام الهی

در آیات سوره، بر عدالت و نظم الهی تأکید شده است. خداوند در توصیف «میزان» به تعادل و عدالت اشاره دارد و انسان‌ها را از هرگونه طغیان و کاهلی در رعایت این نظم برحذر می‌دارد: ﴿وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ * أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ﴾(۷-۸). در کارها افراط (أَلَّا تَطْغَوْا) و تفریط (لَا تُخْسِرُوا) نباشد؛ کم‌کاری هم از جانب همگان کم‌فروشی محسوب می‌شود (قرائتی،۱۳۹۵: ۱۵). آیات، دعوتی است به مردم که امور خود را در تعامل با این عالم براساس عدل قرار بدهند؛ زیرا این گمراهی برای ترازویی است که خداوند در اختیارشان قرار داده است و آن عقلشان است که وظیفهٔ تنظیم در مسیرشان را دارد. (خطیب، ۱۴۲۴ق: ۱۴/۶۶۶)

۴-۳-۳. اشاره به وقایع قیامت

کارکرد ارجاعی در توصیف وقایع قیامت نیز به کار رفته است. خداوند با توصیف جزئیات روز قیامت و فناپذیری تمام مخلوقات، مخاطب را به تأمل در عظمت و بقای خالق دعوت می‌کند: ﴿كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ * وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ﴾(۲۶-۲۷) (صادقی‌تهرانی، ۱۳۷۷: ۵۳۲). آیات با تقابل بین فنا و بقاء، تصویر واضح از پایداری

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

خداوند ارائه می‌دهند. با یادآوری فناپذیر بودن دنیا به‌صراحت می‌گوید که همهٔ موجودات روی زمین، روزی نابود خواهند شد؛ پس انسان نباید به آن دل ببندد و همچنین توجه به بقای خداوند امید به آخرت را در انسان زنده می‌کند و آنچه نزد او است، از قبیل ثواب و جزا، باقی می‌ماند.

۴-۳-۴. اشاره به سرنوشت نهایی انسان و جن

سورهٔ الرحمن به‌صراحت به سرنوشت نهایی انسان و جن در قیامت اشاره دارد و آن‌ها را به تفکر دربارهٔ اعمالشان دعوت می‌کند. این آیات، پیام الهی را با استفاده از تصاویر ملموس و شفاف به مخاطب منتقل می‌کنند: ﴿يُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاصِي وَالْأَقْدَامِ﴾(٤١) (خطیب‌شربینی و شمس‌الدین، ۱۴۲۵ق: ۱۷۲/۴) «آری که در آن روز، سوال نمی‌شود، بلکه مجرمان با قیافه‌هایشان شناخته می‌شوند و مأموران جهنم این دو (موی پیش‌سر و پاها) را می‌گیرند و با نهایت ذلت به دوزخ می‌افکنند و چه صحنه‌ای دردناک و وحشتناک است آن!» (مکارم‌شیرازی، ۱۳۷۴: ۱۵۶/۳)

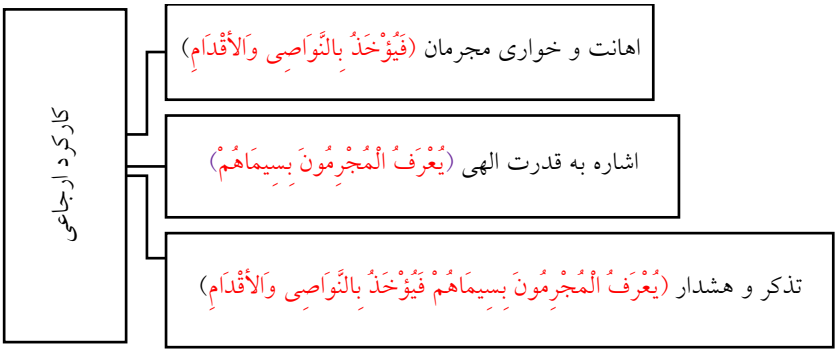

۴-۴. کارکرد ادبی

کارکرد ادبی زبان در سورهٔ الرحمن، برجسته است و از ابزارهای زبانی متنوعی برای ایجاد زیبایی و تأثیرگذاری بیشتر، استفاده شده است. این کارکرد توجه ما را به ساختار نحوی، زبان ادبی و الگوهای نهفته در خود پیام جلب می‌کند؛ تأکید بر خود پیام، جنبه‌های شاعرانه و زیبایی‌آفرینی زبان را برجسته می‌کند. (علوی‌مقدم، ۱۳۷۷: ۲۳۵)

۴-۴-۱. تکرار آهنگین عبارت «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ»

تکرار این عبارت که ۳۱ بار در سوره آمده است، نه‌تنها به تقویت موسیقی زبانی کمک

می‌کند، بلکه باعنوان عنصری ادبی، تأکیدی بر اهمیت شناخت و قدردانی از نعمت‌های الهی دارد؛ بدین‌ترتیب که خداوند بزرگ در خلال شمردن نعمت‌های خویش و به‌منظور تحریک و تشویق عواطف بشری، سعی نموده است، حس حق‌شناسی و شکرگزاری را در انسان بیدار کند و از طریق عنوان کردن نعمت‌های بزرگ (خلقت انس و جن، تعلیم قرآن و ...) شوق طاعت و بندگی را در او بیفزاید (نظری و لطفی، ۱۳۹۲: ۹). این تکرار، حس تأمل و پاسخ‌گویی را در مخاطب ایجاد می‌کند.

۴-۴-۲. موسیقی زبانی

استفاده از قافیه‌ها، سجع و توازن در سورهٔ الرحمن سبب شده است که این سوره، هنگام تلاوت، تأثیری عمیق و الهام‌بخش بر شنونده بگذارد: ﴿فِيهَا فَاكِهَةٌ وَالنَّخْلُ ذَاتُ الْأَكْمَامِ * وَالْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ وَالرَّيْحَانُ﴾ (۱۱-۱۲). الأَكْمَام، هرچیزی است که پوشیده می‌شود؛ مانند لوقا و خرما و الرَّيْحَانُ، رزق است و مراد آنچه که تغذیه می‌شود که همان میوهٔ درخت خرما است (زمخشری، ۱۴۰۷: ۴۴۴/۴)؛ این دو کلمه، دارای سجع متوازن است. توازن بین کلمات وعبارات، ریتمی موزون ایجاد کرده است و ارتباط میان آن‌ها محکم‌تر شده است که توانسته به انتقال بهتر پیام کمک کند.

۴-۴-۳. تصویرسازی زبانی

یکی از ویژگی‌های برجستهٔ کارکرد ادبی در این سوره، استفاده از تصاویر زبانی غنی و پرجزئیات است که مخاطب را به تصور صحنه‌های آفرینش و قیامت دعوت می‌کند: ﴿فَإِذَا انْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ﴾ (۳۷) «وروز قیامت موقعی است که آسمان شکافته و از یکدیگر جدا شود مانند گل سرخ رنگین ومانند روغن گداخته، آب گشته و جاری گردد» (خسروانی، ۱۳۵۰-۱۳۵۱: ۱۵۳/۸). اولین تدبیر خداوند همان برپا نمودن روز قیامت که با فروپاشی نظام حاکم بر جهان است، بیان شده است (حاتمی، ۱۳۹۶: ۴۵)؛ درواقع با استفاده از آرایهٔ تشبیه، لحن حماسی ایجاد شده است و تأثیر آن را برای خواننده که این رویداد عظیم قیامت را تصویرسازی کند، دوچندان کرده است.

۴-۴-۴. استفاده از تقارن مفهومی

سورهٔ الرحمن با استفاده از تقارن میان نعمت‌ها و عدالت الهی، ساختاری منظم و هماهنگ ایجاد کرده است. تقارن میان آیات مربوط به دنیا (۴-۱۳) و آخرت (۳۵، ۳۶، ۴۶، ۴۸و...)، نعمت‌ها و عذاب‌ها (۳۲-۷۳) و انسان و جن (۱۴و۱۵)، نشان‌دهندهٔ نظم خاصی در این سوره است.

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

۴-۴-۵. توصیف شاعرانهٔ نعمت‌های بهشتی

در آیات پایانی سوره، بهشت و نعمت‌های آن با زبانی شاعرانه و زیبا توصیف شده است. این توصیفات، مخاطب را به تأمل در عظمت و لطف خداوند دعوت می‌کند: ﴿كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ﴾(۵۸) این تشبیه بلیغ از نوع تشبیه عقلی به حسی است که به زیبایی و شفافیت زنان بهشتی اشاره دارد که آنان در روشنی مانند یاقوت و در سفیدی مانند مرجان هستند (طبرسی، ۱۳۷۷: ۲۰۷/۶). ﴿فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ حِسَانٌ﴾(۷۰) خداوند متعال این نعمت‌ها را برای بندگان خود در بهشت آماده کرده است تا آن‌ها را به خاطرِ ایمان و عمل صالح‌شان پاداش دهد.

۴-۵. کارکرد متازبانی (فرازبانی)

کارکرد متازبانی زبان به تعریف و توضیح مفاهیم زبانی و اصطلاحات مورد استفاده می‌پردازد. هدف از این کارکرد، «روشن‌کردن معنای نشانه‌هایی‌است که امکان دارد گیرندهٔ پیام آن‌ها را درک نکند؛ مانند پرسش دربارهٔ کلمات و توضیح برای مخاطب» (علوی‌مقدم، ۱۳۷۷: ۲۳۴). در سورهٔ الرحمن، این کارکرد به‌ویژه در معرفی و توضیح مفاهیم الهی، نعمت‌ها و اصول آفرینش دیده می‌شود.

۴-۵-۱. تعریف و توضیح صفات الهی

سورهٔ الرحمن با نام «الرحمن» آغاز می‌شود که یکی از جامع‌ترین صفات خداوند است. این صفت با سایر صفات و اعمال الهی در آیات دیگر توضیح داده می‌شود: ﴿الرَّحْمَنُ * عَلَّمَ الْقُرْآنَ * خَلَقَ الإِنسَانَ * عَلَّمَهُ البَيانَ﴾(۱-٤) در این آیات، رحمت الهی با آموزش قرآن و تعلیم بیان به انسان، به‌صورت کاربردی، توضیح داده می‌شود. ریاعی چنین می‌نویسد: «رحمت آغازگر خلقت است که از سر محبت ظهور یافته است و آنچه همهٔ اجزاء هستی را در وحدتی هماهنگ قرار داده است، نیروی اعجاب‌انگیز عشق است و تعلیم قرآن شأن رحمن است و برای تعلیم گرفتن باید بر درسش حاضر باشی؛ حضوری که مملو از عشق و محبت است. آفریننده‌ای که رحمت مطلق انسان را خلق کرده است و بیانی که او تعلیم می‌دهد، دارای قدرت عظیمه است.» (ریاعی، ۱۳۹۵: ۱۱-۱۵)

۴-۵-۲. تشریح مفاهیم طبیعی و کیهانی

سورهٔ الرحمن با اشاره به پدیده‌های طبیعی، مانند خورشید، ماه، دریاها و آفرینش انسان، به توضیح نقش این پدیده‌ها در نظام آفرینش می‌پردازد: ﴿الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ * وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ﴾(۵-٦) ازجمله نعمت‌ها، وجود خورشید و ماه است که زندگی

بدون آن‌ها منظم نمی‌گردد و از روی حساب و تقدیر خداوندی در حرکتند. در آیهٔ ششم، سجدهٔ گیاهان، یعنی در برابر الهی خاضع هستند و در روییدن، تولید، میوه و غیره از ارادهٔ الهی تبعیت می‌کنند که همهٔ این‌ها نشان از اطاعت و تسلیم در برابر خداوند تعبیر می‌شود (قرشی، ۱۳۷۷: ۴۷۱/۱۰). این توصیف‌ها نه‌تنها بر نقش این عناصر تأکید دارد، بلکه به توضیح هماهنگی میان اجزای خلقت نیز می‌پردازد.

۴-۵-۳. تعریف و تشریح مفاهیم اخلاقی و اعتقادی

در این سوره، مفاهیمی مانند عدالت، شکرگزاری، و توجه به قیامت با استفاده از توصیف و توضیح، روشن می‌شوند: ﴿وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ * أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ﴾ (۷-۸). یکی از نعمت‌های الهی طبقات آسمان و آنچه بالای سرِ اهل زمین است و «میزان» ابزاری برای سنجش، اقسامی دارد که ازجملهٔ آن عدالت است که شامل تمام معیارهای عقلی وشرعی و اخلاقی است. برپایی آسمان و آفرینش آن برمبنای میزان و حکمتی ربانی بوده وَ «وَضَعَ الْمِيزَانَ» که میزان تکوین و تشریع و هم میزان، فطرت‌ها و سایر جهات معنوی و مادی را در بر دارد که هرگز نباید در آن طغیان شود (صادقی‌تهرانی، ۱۳۸۸: ۱۸۹/۵). رعایت عدل و انصاف، به‌نوعی، شکرگزاری عملی محسوب می‌شود؛ زیرا انسان با رفتار عادلانه، نشان می‌دهد که نعمت عقل و هدایت الهی را به‌درستی به‌کار می‌گیرد و از آن در مسیر حق استفاده می‌کند. این عمل، هم نشانهٔ قدردانی از نظام حکیمانهٔ الهی است و هم زمینه‌ساز سعادت اخروی است؛ چراکه مطابق آموزه‌های قرآنی، عدالت یکی از ارزش‌های محوری در سنجش اعمال در قیامت است. آیات ﴿وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ * أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ﴾ (۷-۸) با تشبیه «میزان» به یک معیار دقیق کیهانی، این حقیقت را به زبانی ساده و ملموس برای مخاطب توضیح می‌دهد؛ همان‌گونه که نظام آسمان بر پایهٔ تعادل و اندازه‌گیری دقیق برپاست، روابط انسانی نیز باید براساسِ عدالت استوار باشد و از طغیان (افراط و تفریط) در این میزان پرهیز شود.

۴-۵-۴. تکرار برای تثبیت مفاهیم

تکرار عبارت ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾ یکی از جلوه‌های کارکرد متازبانی است که مخاطب را به تأمل در معنا و مفهوم «آلاء» (نعمت‌ها) و شکرگزاری از آن‌ها دعوت می‌کند (قمی، ۱۴۰۴ق:۳۴۴/۲)، پس از ذکر نعمت‌های گوناگون مادی و معنوی که یکی از دیگری گرانبهاتر است، این استفهام تقریری است در مقام اقرار گرفتن و توبیخ کردن و خداوند با این جمله جن و انس را دربرابر این واقعیت قرار می‌دهد که پیرامون این مسائل بیندیشند و بدون این‌که نیاز به تعلیم دیگری باشد، از عقل خود بپرسند که آیا هیچ‌یک از نعمت‌های

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

الهی قابلِ‌انکار است و اگر نیست چرا نعمت خود را نشناسد و چرا شکر منعم را وسیلهٔ شناخت او قرار ندهند (مکارم‌شیرازی، ۱۳۷۴: ۱۱۴/۳). این تغییر ناگهانی در کلام، تأثیری عمیق بر مخاطب دارد و این تکرار پس از ذکر هر نعمت، تأکید بیشتری بر این موضوع دارد و موجب می‌شود تا مخاطب به‌طورِ جدی‌تر به این پرسش پاسخ دهد.

۴-۶. کارکرد دستوری (ترغیبی)

کارکرد دستوری زبان زمانی فعال می‌شود که فرستنده تلاش کند بر رفتار یا تفکر گیرنده تأثیر بگذارد. در چنین حالتی، از افعالِ ندایی یا امری استفاده می‌شود (قاسم‌پور، ۱۳۸۶: ۶۵). در سورهٔ الرحمن، این کارکرد از طریق خطاب مستقیم به انسان و جن و همچنین استفاده از دستورات و دعوت‌های الهی برجسته شده است.

۴-۶-۱. دعوت به شکرگزاری

عبارت ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾ که ۳۱ بار در سوره تکرار شده است، یک پرسش توبیخی است که مخاطب را به شکرگزاری و تأمل در نعمت‌های الهی دعوت می‌کند. با این تکرار، خداوند از ما می‌خواهد که آیات را دوباره بخوانیم؛ شاید نکته‌ای از آن دریافت کنیم و راه گذر از این رنج و اسارت چگونه میسر است. خطرات را گوشزد می‌کند و ما باید برای این لطف، از او تشکر کنیم (ریاعی، ۱۳۹۵: ۵۱). این دعوت با لحنی دستوری و تأکیدی همراه است که نمی‌توان آن را نادیده گرفت.

۴-۶-۲. دستورات اخلاقی و دینی

در این سوره، خداوند انسان‌ها و جن‌ها را به رعایت عدالت و دوری از طغیان دعوت می‌کند: ﴿وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ﴾ (۹) میزان به معنای وسیلهٔ سنجش و معیار تشخیصِ حق از باطل و عدل و جور است. ﴿وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ﴾ امری است که به نهی عطف شده است و واژهٔ «قسط» به معنای عدل است و جملهٔ ﴿وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ﴾ نهی دیگری است که به آن امر عطف شده است؛ «وَلَا تُخْسِرُوا» در مورد سنجیدن، به معنای کم فروختن و زیاد خریدن است؛ به‌نحوی که سبب خسارت فروشنده یا خریدار شود (طباطبایی، ۱۳۵۲: ۹۷/۱۹). این دستور مستقیم به برقراری عدالت و اجتناب از بی‌عدالتی، نمونه‌ای روشن از کارکرد دستوری است.

۴-۶-۳. دعوت به تفکر در آفرینش

خطاب مستقیم به انسان و جن در آیات، مانند ﴿يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ﴾، نوعی دعوت

به تفکر و تأمل در آفرینش و عظمت خداوند است: ﴿إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَن تَنفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانفُذُوا لَا تَنفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ﴾ (۳۳) «ای گروه جن و انس اگر می‌توانید و توانایی دارید، از اطراف آسمان‌ها و زمین بیرون روید تا بگریزند از عذاب و مرگ، نمی‌توانید و قادر نیستید، مگر به تسلط و قدرت من که به شما عطا نمایم» (شاه‌عبدالعظیمی، ۱۳۶۳: ۴۱۸/۱۲). به لحاظ دستوری که در قالب یک شرط (إِنِ اسْتَطَعْتُمْ)، یک درخواست (فَانفُذُوا) و یک نتیجهٔ قطعی (لَا تَنفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ) بیان شده است، با طرح پرسش، دو گروه را به تفکر در مورد قدرت خداوند و محدودیت‌هایشان و با اشاره به عبارت «أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»، به نظام منظم و دقیق در آفرینش دعوت می‌کند.

۴-۶-۴. هشدار دربارهٔ قیامت و عذاب الهی

آیاتی که به وقایع قیامت و عذاب الهی اشاره دارند، نوعی هشدار و دعوت به اصلاح رفتار است: ﴿يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِن نَارٍ وَنُحَاسٌ فَلَا تَنتَصِرَانِ﴾(۳۵) «در روز قیامت برای شما (جن و انس)، شعلهٔ آتش که از آتش جدا می‌شود و مس‌گداختهٔ آب‌شده، فرستاده می‌شود؛ پس کسی نیست که شما را یاری کند» (طیب، ۱۳۷۸: ۳۸۱/۱۲). توصیف وقایع، تصویری واضح برای انسان‌ها ترسیم می‌کند و با جملهٔ «فَلَا تَنتَصِرَانِ» که تأکید بر عدم یاری دارد، نشان می‌دهد که هر فردی مسئول اعمال خود است و هیچ‌کس نمی‌تواند به دیگری کمک کند و به انسان یادآوری می‌کند که با انجام اعمال نیک و دوری از گناهان، می‌توانند از عذاب الهی در امان باشند و به رستگاری برسند.

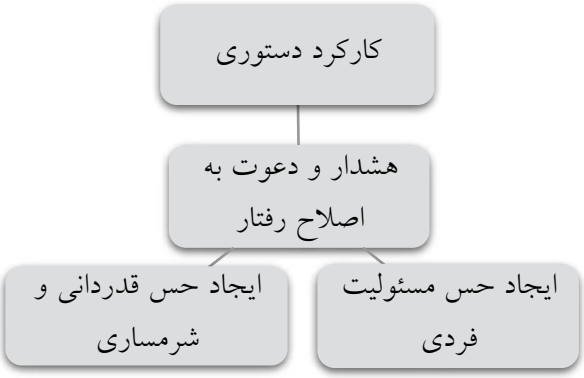

۴-۶-۵. تشویق به عمل صالح

آیات پایانی سوره که به توصیف بهشت و نعمت‌های آن می‌پردازد، نوعی تشویق به انجام اعمال صالح و پرهیز از گناه است: ﴿وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ﴾(٤٦) (زمخشری،

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

۱۴۰۷: ۴۵۱/۴). امام صادق می‌فرماید: «او کسی است که می‌داند خدا او را می‌بیند و آنچه می‌گوید، می‌شنود و آنچه از خیر و شر انجام می‌دهد می‌داند و این توجه او را از انجام اعمال قبیح باز می‌دارد.» (کلینی، ۱۳۶۹: ۵۷/۲)

نتیجه

این پژوهش با هدف تحلیل سورهٔ الرحمن، براساسِ نظریهٔ ارتباطی رومن یاکوبسن، انجام شد. نظریهٔ یاکوبسن که بر شش عنصر ارتباطی (فرستنده، گیرنده، پیام، زمینه، کد و کانال) و شش کارکرد زبانی (عاطفی، همدلی، ارجاعی، ادبی، متازبانی و دستوری) استوار است، چارچوبی جامع برای بررسی نحوهٔ انتقال پیام در متون دینی فراهم می‌آورد. یافته‌های تحقیق نشان داد که عنصر فرستنده (خداوند) با انتخاب صفت «الرحمن» و افعال آموزش‌دهنده (عَلَّمَ) و خالقانه (خَلَقَ)، نقش هدایت‌گرانهٔ خود را در سوره، برجسته می‌سازد. گیرنده‌های پیام (انسان و جن) از طریق خطاب مستقیم و پرسش‌های توبیخی فعالانه در فرآیند ارتباط درگیر می‌شوند. پیام سوره با سه محور: نعمت‌های الهی، دعوت به شکرگزاری، و یادآوری قیامت به مخاطب منتقل می‌شود. زمینه‌های زمانی، مکانی و اعتقادی به تقویت درک پیام کمک می‌کنند. کد زبانی (عربی فصیح و بلاغی) با استفاده از سجع، تکرار و تصویرسازی‌های هنری، انتقال معنا را تسهیل می‌کند. کانال ارتباطی (وحی و قرائت) امکان دریافت پیام را برای مخاطبان انسانی و جن در همهٔ زمان‌ها و مکان‌ها فراهم می‌آورد. از منظر کارکردهای زبانی، سورهٔ الرحمن کارکرد عاطفی را با القای حس عظمت، رحمت و ترس مقدس تقویت می‌کند. کارکرد همدلی از طریق تکرار پرسش‌گرانه و خطاب مستقیم، تعامل میان خداوند و مخاطب را زنده نگه می‌دارد. کارکرد ارجاعی با توصیف دقیق نظم آفرینش و وقایع قیامت، حقایق جهان را باز می‌نماید. کارکرد ادبی با بهره‌گیری از موسیقی زبانی، تقارن و تصویرسازی به زیبایی پیام می‌افزاید. کارکرد متازبانی از طریق توضیح مفاهیم الهی، نظام کیهانی و ارزش‌های اخلاقی به فهم مخاطب یاری می‌رساند. کارکرد دستوری با دعوت به شکرگزاری، عدالت و عمل صالح رفتار مخاطب را جهت‌دهی می‌کند. در مجموع، سورهٔ الرحمن با بهره‌گیری هماهنگ از عناصر ارتباطی و کارکردهای زبانی، نمونه‌ای ممتاز از یک متن دینی ادبی است که نه‌تنها پیام‌های محتوایی عمیق را منتقل می‌کند، بلکه تجربه‌ای معنوی و زیبایی‌شناسانه برای مخاطب خلق می‌نماید. این تحلیل نشان می‌دهد که نظریه یاکوبسن ظرفیت بالایی برای تبیین شیوه‌های ارتباطی قرآن کریم دارد.

مدل ارتباطی سورهٔ الرحمن، براساسِ نظریهٔ رومن یاکوبسن

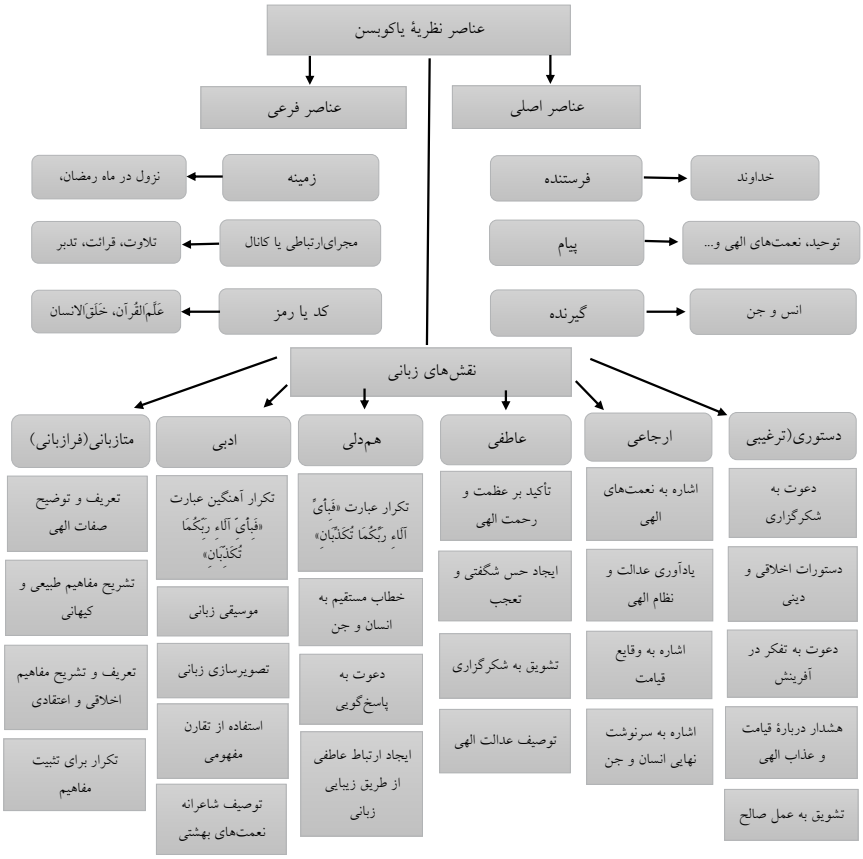

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

منابع

قرآن‌کریم

ابن‌کثیر، اسماعیل‌بن عمر (۱۴۱۹ق). ***«تفسیرالقرآن العظیم»***. بیروت: دارالکتب العلمیه.

احمدی، بابک (۱۳۷۰). ***«ساختار و تاویل متن»***. تهران: نشر مرکز.

آقابابایی، سمیّه، ایران‌زاده، نعمت‌الله و صفوی، کورش. (۱۳۹۵). بررسی ساختار ادب غنایی از دیدگاه زبانشناسی با تکیه بر نظریّهٔ «نقش‌های زبانی یاکوبسن». متن پژوهی ادبی، ۲۰(۶۹)، ۷-۳۴.

https://doi.org/10.22054/ltr.2016.6840

اقبالی، مسعود (۱۴۰۱). ***«کارکرد نقش‌های زبانی در تبیین مفاهیم تربیتی - اجتماعی سورهٔ حجرات، با تکیه بر الگوی ارتباطی رومن یاکوبسن»***. پژوهش‌های ادبی - قرآنی، ۱۰(۲)، ۷۷-۹۲.

https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.23452234.1401.10.2.5.6

چندلر، دانیل (۱۳۸۷). ***«مبانی نشانه‌شناسی»***، ترجمهٔ مهدی پارسا، چاپ سوم. تهران: سورهٔ مهر.

حاتمی، سعید، قاسم‌زاده، سیدعلی و امیری، نجمه (۱۳۹۲). ***«تحلیل رویکرد تعلیمی ابوسعید ابوالخیر بر مبنای نظریه ارتباط کلامی رومن یاکوبسن»***. پژوهش‌نامه ادبیات تعلیمی، ۵(۱۷)، ۸۷-۱۱۴.

https://sanad.iau.ir/Journal/parsadab/Article/1028923

حسینی همدانی، محمد (۱۴۰۴). ***«انوار درخشان در تفسیر قرآن»***. تهران: لطفی.

خسروانی، علی‌رضا (۱۳۵۱). ***«تفسیر خسروی»***. تهران: کتاب‌فروشی اسلامیه.

خطیب‌شربینی، محمدبن احمد و شمس‌الدین، ابراهیم (۱۴۲۵ق). ***«السراج‌المنیر»***. بیروت: دارالکتب‌العلمیه.

خطیب، عبدالکریم (۱۴۲۴ق). ***«التفسیر القرآنی للقرآن»***. قاهره: دارالفکر العربی.

دستغیب، عبدالحسین (بی‌تا). ***«بهشت جاودان تفسیر سوره شریفه الرحمن»***. قم: دارالکتاب.

ریاعی، مسعود (۱۳۹۵). ***«تفسیر مهر: در شرح معانی سوره الرحمن»***. تهران: عصر کنکاس.

زمخشری، محمود بن عمر (۱۴۰۷ق). ***«الکشاف»***. لبنان: دارالکتاب العربی.

سبزواری، محمد (۱۴۰۲ق). ***«الجدید فی تفسیرالقرآن المجید»***. بیروت: دارالتعارف للمطبوعات.

شاه‌عبدالعظیمی، حسین (۱۳۶۳). ***«تفسیر اثنی‌عشری»***. تهران: میقات.

شعرانی، ابوالحسن و کاشانی، فتح‌الله (۱۳۶۳). ***«تفسیر خلاصه منهج الصادقین»***. تهران: اسلامیه.

صادقی‌تهرانی، محمد (۱۳۷۷). ***«البلاغ فی تفسیرالقرآن بالقرآن»***. قم: مکتبه محمدالصادقی الطهرانی.

ـــــــــ (۱۳۸۸). ***«ترجمان فرقان»***. قم: شکرانه.

صفوی، کوروش (۱۳۹۲). ***«از زبان‌شناسی به ادبیات»***. تهران: سورهٔ مهر.

طباطبایی، محمدحسین (۱۳۵۲). ***«المیزان فی‌تفسیرالقرآن»***. بیروت: موسسه الاعلمی‌للمطبوعات.

طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۷). ***«تفسیر جوامع الجوامع»***، ترجمهٔ احمد امیری شادمهری. مشهد: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی.

طیب، عبدالحسین (۱۳۷۸). ***«اطیب البیان فی تفسیرالقرآن»***. تهران: اسلام.

علوی‌مقدم، مهیار (۱۳۷۷). ***«نظریه‌های نقد ادبی معاصر، صورت‌گرایی و ساختارگرایی»***، چاپ اول. تهران: سمت.

فیض‌الاسلام اصفهانی، علی‌النقی (۱۳۷۸). ***«ترجمه و تفسیر قرآن عظیم»***. تهران: فقیه.

قاسم‌پور، قدرت (۱۳۸۶). ***«درآمدی بر فرمالیسم در ادبیات»***، چاپ اول. اهواز: نشر رسش.

قرائتی، محسن و متوسلی، علی‌محمد (۱۳۹۵). ***«تفسیر سوره‌های الرحمن و واقعه»***. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.

قرشی، علی‌اکبر (۱۳۷۷). ***«تفسیر احسن‌الحدیث»***. تهران: بنیاد بعثت، مرکز چاپ و نشر.

قمی، علی‌بن ابراهیم (۱۴۰۴ق). ***«تفسیرالقمی»***. قم: دارالکتاب.

کلینی، محمدبن یعقوب (۱۳۶۹). ***«اصول کافی»***، ترجمهٔ سید جواد مصطفوی. تهران: کتاب‌فروشی اسلامیه.

مشکینی‌اردبیلی، علی (۱۳۹۲). ***«تفسیر روان»***، جلد ۸. قم: مؤسسهٔ علمی‌فرهنگی دارالحدیث.

مکارم‌شیرازی، ناصر (۱۳۶۹). ***«پیام قرآن (تفسیر موضوعی)»***، جلد ۴، قم: انتشارات نسل جوان.

ـــــــــ (۱۳۷۴). ***«تفسیر نمونه»***، جلد ۳. تهران: دارالکتب الاسلامیه.

گیرو، پی‌یر (۱۳۸۰) ***«نشانه‌شناسی»***، ترجمهٔ محمد نبوی، چاپ چهارم. تهران: آگاه.
مدرسی، محمدتقی (۱۳۷۷). ***«تفسیر هدایت»***. مشهد: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
معرفت، محمدهادی (۱۳۸۱). ***«علوم‌القرآن (التمهید فی علوم‌القرآن)»***. قم: مؤسسه فرهنگی التمهید.
مغنیه، محمدجواد (۱۴۲۴ق). ***«التفسیرالکاشف»***. ایران: دارالکتاب الاسلامی.
میرمحمدی زرندی، ابوالفضل (۱۳۸۹). ***«تفسیر بلاغ»***. تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ‌ونشر بین‌الملل.
نظری، علی و لطفی، افتخار (۱۳۹۲). ***«سورهٔ مبارکه الرحمن از منظر سبک‌شناسی»***. همایش اعجاز قرآن، دوره ۲.
https://quran.sbu.ac.ir/documents
نعمتی، فاروق و فعلی، بهنام (۱۴۰۱). ***«شیوه‌های ارتباطی کلامی پیامبران (ع) در سورهٔ مبارکه غافر بر اساس الگوی ارتباطی رومن یاکوبسن»***. مطالعات سبک‌شناختی قرآن‌کریم، ۶(۲)، ۱۶۶-۱۸۷. doi: 10.22034.sshq.2023.367012.1222
نوری، میرزاحسین (۱۴۰۸ق). ***«مستدرک‌الوسائل»***. قم: آل‌البیت.
هاشمی‌رفسنجانی، اکبر (۱۳۸۶). ***«تفسیر راهنما»***، چاپ پنجم. قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه.
یاکوبسن، رومن (۱۳۸۰). ***«ساخت‌گرایی، پساساختارگرایی و مطالعات ادبی»***، ترجمهٔ فرزان سجودی و همکاران. تهران: سازمان تبلیغات اسلامی حوزه هنری.
ـــــــ (۱۳۹۶). ***«زبان‌شناسی و شعرشناسی»***، ترجمهٔ کوروش صفوی در مجموعه مقالات نشانه‌شناسی، گردآورنده: امیرعلی نجومیان، جلد ۱. تهران: مروارید.

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

References:

Holy Quran
Ibn Kathir, Isma'il ibn Umar (1419 AH). Tafsir al-Qur'an al-Azim. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Arabic]
Ahmadi, Babak (1370 SH). Structure and Interpretation of Text. Tehran: Nashr-e Markaz. [In Persian]
Aghababai, S., Iranzadeh, N. & Safavi, K. (2016). An Investigation of the Structure of Lyrical Literature from a Linguistic Perspective based on Jacobson's theory of Language Functions. Literary Text Research, 20(69), 7–34. https://doi.org/10.22054/ltr.2016.6840
Eghbali, Masoud (1401 SH). The function of language roles in explaining the educational-social concepts of Surah Al-Hujurat based on Roman Jakobson's communication model. Quranic Literary Studies, 10(2), 77–92. doi: 20.1001.1.23452234.1401.10.2.5.6 [In Persian]
Chandler, Daniel (1387 SH). Foundations of Semiotics (Trans. Mehdi Parsa), 3rd Ed. Tehran: Sooreh Mehr. [In Persian]
Hatami, Saeed; Ghasemzadeh, Seyed Ali; Amiri, Najmeh (1392 SH). An educational analysis of Abu Sa'id Abul-Khayr based on Roman Jakobson's communication theory. Didactic Literature Studies, 5(17), 87–114. https://sanad.iau.ir/Journal/parsadab/Article/1028923 [In Persian]
Hosseini-Hamedani, Mohammad (1404 SH). Anvār-e Derakhshān in the Interpretation of the Qur'an. Tehran: Lotfi. [In Persian]
Khosravani, Alireza (1350–1351 SH). Khosravi Interpretation. Tehran: Eslamiyeh Bookstore. [In Persian]
Sharbini, Muhammad ibn Ahmad & Shams al-Din, Ibrahim (1425 AH). Al-Siraj al-Munir. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Arabic]
Khatib, Abdul Karim (1424 AH). Al-Tafsir al-Qur'ani lil-Qur'an. Cairo: Dar al-Fikr al-Arabi. [In Arabic]
Dastgheib, Abdolhossein (n.d.). Eternal Paradise: Interpretation of Surah al-Rahman. Qom: Dar al-Ketab. [In Persian]
Riaei, Masoud (1395 SH). Mehr Commentary: On the Meaning of Surah al-Rahman. Tehran: Asr-e Konkās. [In Persian]
Zamakhshari, Mahmud ibn Umar (1407 AH). Al-Kashshaf. Lebanon: Dar al-Kitab al-Arabi. [In Arabic]
Sabzevari, Mohammad (1402 AH). Al-Jadid fi Tafsir al-Qur'an al-Majid. Beirut: Dar al-Ta'aruf. [In Arabic]
Shah-Abdolazimi, Hossein (1363 SH). Tafsir-e Asna Ashari. Tehran: Meeqat. [In Persian]
Sha'rani, Abolhasan & Kashani, Fathollah (1363 SH). Abridged Tafsir of Minhaj al-Sadiqin. Tehran: Eslamiyeh. [In Persian]
Sadeghi-Tehrani, Mohammad (1377 SH). Al-Balaghi fi Tafsir al-Qur'an bil-Qur'an. Qom: Maktabat Mohammad al-Sadeghi al-Tahrani. [In Arabic]
1388) ———————————— SH). Tarjoman-e Furqan. Qom: Shokraneh. [In Persian]
Safavi, Kourosh (1390 SH). From Linguistics to Literature. Tehran: Sooreh Mehr. [In Persian]
Tabataba'i, Mohammad Hossein (1352 SH). Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an. Beirut: Al-A'lami Publications. [In Arabic]
Tabarsi, Fazl ibn Hasan (1408 AH). Majma' al-Bayan. Beirut: Dar al-Ma'rifah. [In Arabic]
1377) ———————————— SH). Tafsir-e Jawame' al-Jawame'. Ed. Ahmad Amiri Shadmehri, Mashhad: Astan Quds Razavi, Islamic Research Foundation. [In Persian]
Tusi, Mohammad ibn Hasan (n.d.). Al-Tebyan fi Tafsir al-Qur'an. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabic]
Tayyeb, Abdolhossein (1378 SH). Atiyyab al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an. Tehran: Islam Publications. [In Persian]
Alavi-Moghaddam, Mahyar (1377 SH). Modern Theories of Literary Criticism: Formalism and

Structuralism. 1st Ed. Tehran: SAMT. [In Persian]
Feyz al-Islam Esfahani, Ali Naqi (1378 SH). Translation and Interpretation of the Holy Qur'an. Tehran: Faqih. [In Persian]
Ghasempour, Ghodrat (1386 SH). Introduction to Formalism in Literature. 1st Ed. Ahvaz: Reshesh. [In Persian]
Qara'ati, Mohsen & Motavasseli, Ali-Mohammad (1395 SH). Interpretation of Surahs al-Rahman and al-Waqi'ah. Tehran: Center for Lessons from the Qur'an. [In Persian]
Qorashi, Ali Akbar (1377 SH). Tafsir Ahsan al-Hadith. Tehran: Be'that Foundation. [In Persian]
Qomi, Ali ibn Ibrahim (1404 AH). Tafsir al-Qomi. Qom: Dar al-Ketab. [In Arabic]
Kulaini, Mohammad ibn Ya'qub (1369 SH). Usul al-Kafi (Trans. Seyyed Javad Mostafavi). Tehran: Eslamiyeh Bookstore. [In Persian]
Meshkini-Ardebili, Ali (1392 SH). Tafsir-e Ravan (Vol. 8). Qom: Dar al-Hadith Cultural Institute. [In Persian]
Makarem Shirazi, Naser (1369 SH). Payam-e Qur'an: Thematic Interpretation (Vol. 4). Qom: Nasl-e Javan Publications. [In Persian]
1374) ———————— SH). Tafsir-e Nemuneh (Vol. 3). Tehran: Dar al-Kotob al-Islamiyeh. [In Persian]
Girot, Pierre (1380 SH). Semiotics. (Trans. Mohammad Nabavi), 4th Ed. Tehran: Agah. [In Persian]
Modarresi, Mohammad-Taqi (1377 SH). Tafsir al-Hedayah. Mashhad: Astan Quds Razavi, Islamic Research Foundation. [In Persian]
Ma'refat, Mohammad-Hadi (1381 SH). Quranic Sciences (Al-Tamhid fi 'Ulum al-Qur'an). Qom: Al-Tamhid Cultural Institute. [In Persian]
Moghniyeh, Mohammad-Jawad (1424 AH). Al-Tafsir al-Kashif. Iran: Islamic Book House. [In Arabic]
MirMohammadi Zarandi, Abolfazl (1389 SH). Tafsir-e Balagh. Tehran: Islamic Propagation Organization. [In Persian]
Nazari, Ali & Lotfi, Eftekhar (1392 SH). Surah al-Rahman from a stylistic perspective. Quranic Miracles Conference, 2nd Round. https://quran.sbu.ac.ir/documents [In Persian]
Nematī, Fārooq & Fa'eli, Behnam (1401 SH). The verbal communication strategies of prophets (PBUT) in Surah Ghafir based on Roman Jakobson's model. Stylistic Studies of the Holy Qur'an, 6(2), 166–187. doi: 10.22034.sshq.2023.367012.1222 [In Persian]
Noori, Mirza Hossein (1408 AH). Mustadrak al-Wasa'il. Qom: Al al-Bayt. [In Arabic]
Hashemi Rafsanjani, Akbar (1386 SH). Tafsir Rahnama (5th Ed.). Qom: Islamic Propagation Office. [In Persian]
Jakobson, Roman (1380 SH). Structuralism, Post-Structuralism and Literary Studies (Trans. Farzan Sojoudi et al.). Tehran: Islamic Arts Organization. [In Persian]
1396) ———————— SH). Linguistics and Poetics, Trans. Kourosh Safavi, in Semiotics Papers, Vol. 1, ed. Amir Ali Nojoumian. Tehran: Morvarid. [In Persian]